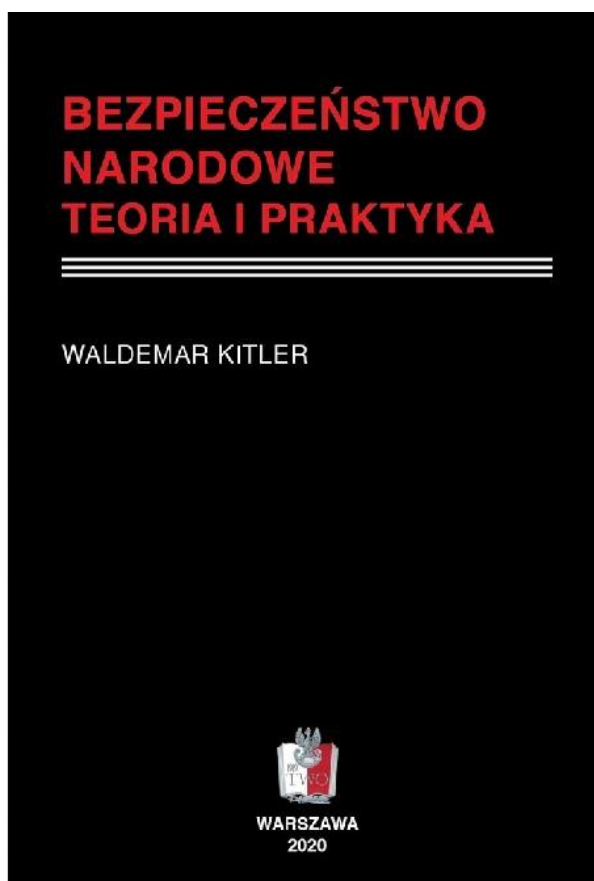
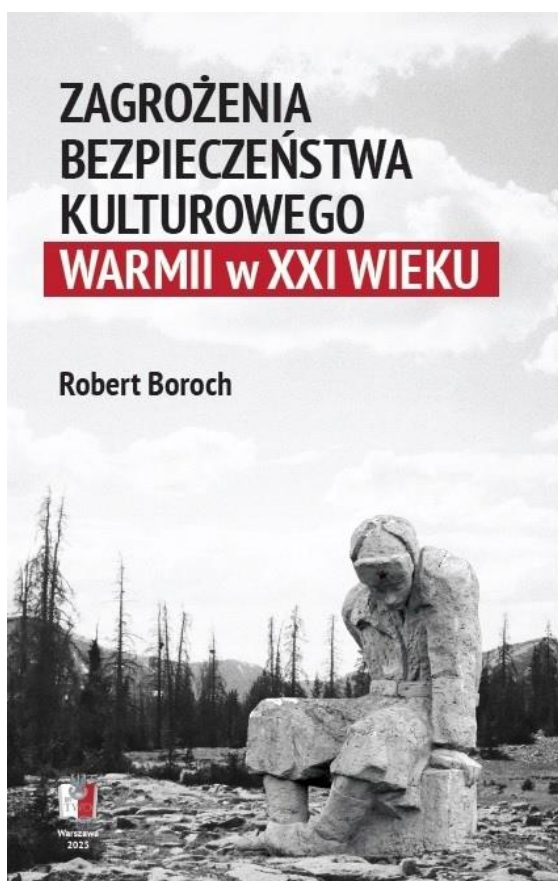

WARMIA W CIENIU ZAGROŻEŃ: KULTURA I BEZPIECZEŃSTWO W XXI WIEKU

Pakiet 2 książki

ISBN 978-83-68170-86-3 (PDF)

Waldemar Kitler

BEZPIECZEŃSTWO NARODOWE TEORIA I PRAKTYKA

Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej

WARSZAWA
2020

Recenzenci:

Prof. dr hab. inż. Maciej Marszałek, Akademia Sztuki Wojennej

Prof. dr hab. Bogusław Pacek, Uniwersytet Jagielloński

Korekta:

Małgorzata Czerwińska

Redakcja:

dr Zbigniew Moszumański

Projekt okładki:

Towarzystwo Wiedzy Obronnej

© Copyright by Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej, 2020

© Copyright by Waldemar Kitler, 2020

ISBN 978-83-960228-4-4 (miękka oprawa)

ISBN 978-83-68170-08-5 (pdf)

ISBN 978-83-68170-09-2 (epub)

ISBN 978-83-68170-10-8 (mobi)

Wydanie I

Publikacja współfinansowana ze środków Towarzystwa Wiedzy Obronnej
i środków własnych Autora.

Wydawca:

Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej

ul. 11 Listopada 17/19, 03-446 Warszawa

www.two.edu.pl

e-mail: kontakt@two.edu.pl

Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej znajduje się w wykazie
wydawnictw publikujących recenzowane publikacje naukowe, sporządzonym
przez MNiSzW: poz. 652, poziom I – 80 punktów.

Opracowanie graficzne:

IDEAPRESS Sp. z o.o. Anna Skowrońska

Skład:

IDEAPRESS Sp. z o.o. Katarzyna Pogrzebska

Spis treści

Wstęp	5
Wykaz skrótów	10
1. Bezpieczeństwo narodowe	11
1.1. Państwo, naród – wzajemne relacje i związki z bezpieczeństwem	11
1.2. Bezpieczeństwo jako dziedzina wiedzy i praktyki	20
1.2.1. Pojęcie bezpieczeństwa narodowego (bezpieczeństwa państwa).....	20
1.2.2. Bezpieczeństwo narodowe a bezpieczeństwo państwa	29
1.2.3. Bezpieczeństwo wewnętrzne a bezpieczeństwo zewnątrzne państwa	34
1.2.4. Dziedziny bezpieczeństwa narodowego	41
1.2.4. Bezpieczeństwo jako dziedzina naukowa.....	73
1.3. Polityka bezpieczeństwa narodowego	81
1.4. Strategia bezpieczeństwa narodowego.....	90
2. Uwarunkowania bezpieczeństwa narodowego.....	95
2.1. Funkcje państwa w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego	95
2.2. Podstawy bezpieczeństwa narodowego.....	103
2.2.1. Pojęcie wartości narodowych	104
2.2.2. Potrzeby narodowe	106
2.2.3. Interesy narodowe, racja stanu	112
2.2.4. Misja, cele i zadania w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego	119
2.3. Typologia uwarunkowań bezpieczeństwa narodowego	133
2.3.1. Uwarunkowania materialno-energetyczne	135
2.3.2. Uwarunkowania społeczne	135
2.3.3. Uwarunkowania kulturowe	137
2.4. Środki i narzędzia bezpieczeństwa narodowego	140
2.4.1. Środki bezpieczeństwa narodowego	141
2.4.2. Narzędzia bezpieczeństwa narodowego.....	146
2.5. Siła (potęga) narodowa	149

3. System bezpieczeństwa narodowego.....	163
3.1. Pojęcie i istota systemu	163
3.2. Pojęcie i istota systemu bezpieczeństwa narodowego	170
3.3. Koncepcja systemu bezpieczeństwa narodowego	176
3.4. System kierowania bezpieczeństwem narodowym	185
3.5. Podsystemy wykonawcze	199
3.5.1. System obronny państwa (SOP).....	200
3.5.2. Systemy ochronne	228
3.5.3. Systemy społeczne	258
3.5.4. Systemy gospodarcze	264
Zakończenie	271
Bibliografia	273

Wstęp

Nie ma na świecie państwa, które dawałoby gwarancję pełnego lub przynajmniej dostatecznego zabezpieczenia potrzeb w zakresie bezpieczeństwa. Nie istnieje też organizacja zbiorowego i kolektywnego bezpieczeństwa, która sprostaby takiemu wyzwaniu. Jednak nikt nie rezygnuje z dokładania starań na rzecz doskonalenia się w tym zakresie, a państwa i organizacje międzynarodowe, jako swego rodzaju „podmioty uczące się”, stale poszukują nowych rozwiązań. Problem polega jednak na tym, że bezpieczeństwo to słowo, które współcześnie jest często, jeśli nie bardzo często, wymieniane i odmieniane na różne sposoby, z punktu widzenia niemal wszystkich dziedzin ludzkiej działalności. Jego znaczenie jest tak rozległe, że bliżej nieokreślone nie może stanowić przedmiotu rzeczowej dyskusji tak w środowisku naukowym, jak i wśród praktyków.

Tradycyjnie bezpieczeństwo kojarzone jest zazwyczaj z bezpieczeństwem państwa jako instytucji politycznej, terytorialnej, prawnej, społecznej i przymusowej lub jego różnymi odmianami (dziedzinami), np.: bezpieczeństwem politycznym, militarnym, publicznym, wewnętrznym, kulturowym, informacyjnym i cyberbezpieczeństwem. Tak pojmowane bezpieczeństwo sprowadza się do zabezpieczenia przed wszelkim naruszeniem i utratą dóbr takich jak suwerenność, niepodległość, integralność terytorialna, nienaruszalność granic lub ład wewnętrzny i porządek konstytucyjny w państwie.

Jednak już od kilku dziesięcioleci w demokratycznych państwach prawnych domenę tradycyjnych działań w zakresie bezpieczeństwa

państwa zaczyna wypełniać troska o ochronę dóbr bliskich jednostkom i różnym grupom społecznym (formalnym i nieformalnym). Działania te obejmują zabiegi na rzecz ochrony praw i wolności człowieka i obywatela, dziedzictwa kulturowego, tożsamości narodowej, zwyczajów i obyczajów danej społeczności, ochrony własności prywatnej, zapewnienia wolności od niedostatku, spokoju, wygody, jakości życia w wymiarze materialnym i intelektualnym oraz wolności przed zagrożeniami życia, zdrowia, mienia i środowiska. Dąży się do zapewnienia harmonii w środowisku społecznym, solidarności i spójności społecznej, odpowiedniej jakości życia, warunków pracy i wypoczynku, intymności i prywatności, nietykalności cielesnej, empatii, ochrony i opieki, wsparcia w potrzebie, wolności sumienia i wyznania, wolności seksualnej i obyczajności, sprawiedliwości, swobody, szacunku i zaspokojenia potrzeb egzystencjalnych.

Trzy najważniejsze podmioty, tj. jednostka, grupa społeczna i państwo, wyznaczają domenę współczesnego bezpieczeństwa demokratycznego państwa prawa (szerzej: bezpieczeństwa narodowego). Nie ma chyba wątpliwości co do tego, że każde państwo, bez względu na jego ustrój, formę i typ, chroni, na ile może, swoją suwerenną władzę, podległą tej władzy ludność oraz terytorium. Nie każde jednak państwo jest w stanie podjąć odpowiednie działania, a wiele z nich nie stara się nawet o ty, by objąć ochroną jednostki i grupy społeczne, zapewniając im tym samym prawa, i wolności oraz umożliwiając zaspokojenie ich potrzeb. Państwa autorytarne, anokratyczne i totalitarne odrzucają demokratyczny udział obywateli i grup społecznych w rządzeniu, kontrolując ich zachowania, zmuszając do stosowania się do nakazów jednej ideologii i nieomyłnej władzy. Społeczeństwo pozbawione możliwości realizacji swoich praw i wolności nie może się czuć bezpieczeństwie w swoim państwie. Nie może zatem być traktowane jako podmiot bezpieczeństwa państwa. W systemach niedemokratycznych podmiotem bezpieczeństwa jest osoba lub grupa osób sprawująca władzę, która chroni swoją suwerenność, terytorium i ludność, ale tylko w takim zakresie, w jakim konieczne jest to dla utrzymania się przy władzy i w celu jej poszerzenia. W takim państwie zapewnia się bezpieczeństwo w klasycznym tego wyrażenia znaczeniu (bezpieczeństwo państwa), ale nie bezpieczeństwo narodowe (bezpieczeństwo narodu), które jest

pojmowane o wiele szerzej. Z tego też m.in. względu autor odróżnia bezpieczeństwo państwa od bezpieczeństwa narodowego, uznając, że to pierwsze jest zakresowo węższe aniżeli drugie.

Bezpieczeństwo narodowe, ściślej bezpieczeństwo państwa, współcześnie nie jest związane wyłącznie z zagrożeniami polityczno-militarnymi, lecz również z zapewnieniem wolności od wyzwań i zagrożeń w różnych dziedzinach funkcjonowania narodu (państwa). Z tego też względu w niniejszej publikacji wiele uwagi poświęcono pojęciu i istocie bezpieczeństwa narodowego, w tym bezpieczeństwu państwa, różnym jego dziedzinom i sposobom organizowania się w celu realizacji misji i zadań w tym zakresie.

Organizowanie się państw w celu realizacji misji z zakresu bezpieczeństwa narodowego jest procesem nigdy się niekończącym. Dążenie do modelu idealnego jest wyzwaniem, któremu nie jest w stanie sprostać żadne z państw, choć wiele z nich podejmuje w tym zakresie wysiłek godny uwagi, wprowadzając wiele innowacyjnych rozwiązań. W niniejszej monografii Czytelnik zapozna się z uogólnionym modelem bezpieczeństwa narodowego opracowanym na podstawie polskich rozwiązań organizacyjnych i poglądów teoretycznych, wsparty praktycznymi doświadczeniami innych państw. Tak się bowiem los układał, że pierwszym państwem, którego rozwiązaniom autor poświęcił najwięcej uwagi, była nie Polska, a Francja¹. W swoim dotychczasowym dorobku autor główną uwagę poświęca zagadnieniom organizacji państwa polskiego na rzecz realizacji celów bezpieczeństwa, korzystając przy tym, na zasadzie analizy porównawczej, z dorobku innych państw. Niniejsza publikacja stanowi syntezę dotychczasowego dorobku, który dotyczy ogólnosystemowych zagadnień organizacji państwa w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego, w tym bezpieczeństwa państwa. Nie jest to jednak opis obecnej sytuacji, lecz wyjaśnienie istoty poruszanej materii, uogólnienie tego, co jest wspólne dla szeregu zjawisk w przedmiotowej dziedzinie. Jest w końcu modelem świata rzeczy, zjawisk i stanów rzeczy, które zachodzą w rzeczywistości, lecz nadal nie znajdują dostatecznego opisu w nauce. Autor ma nadzieję, że chociaż w niewielkim stopniu przysłużył się do wykrycia

¹ W. Kitler, *Obrona narodowa Francji*, Toruń 1997, ss. 206.

obiektywnych, powtarzalnych związków przyczynowych między zjawiskami składającymi się na naturę bezpieczeństwa narodowego.

Zasadniczym celem niniejszej monografii jest usystematyzowanie wiedzy o pojęciu i organizacji bezpieczeństwa narodowego, określenie kierunków jego rozwoju oraz przedstawienie modelu, który odpowiadałby współczesnym uwarunkowaniom bezpieczeństwa w jego najistotniejszym obszarze, jakim jest zapewnienie wolnych od wszelkich zakłóceń (wyzwań i zagrożeń) warunków bytu i rozwoju narodowego, z przeciwstawieniem się tym zakłóceniom i ich skutkom włącznie. Cel publikacji wskazuje na teoretyczną, praktyczną i dydaktyczną jej użyteczność. Z tego też względu autor wyraża nadzieję, że znajdzie ona swoje miejsce w całokształcie dorobku nauk o bezpieczeństwie, jako wkład w poszerzenie wiedzy o przedmiocie badań i zainspiruje innych badaczy do poszerzania wiedzy o ogólnie potraktowanych w pracy problemach szczegółowych, a także umożliwi doskonalenie działalności uczelni i instytucji naukowych zajmujących się tak ważną dziedziną funkcjonowania państwa i narodu.

Praktyka oczekuje wiele od nauki. Nawet najbardziej zatwardziali pragmatycy chętnie sięgają do wiedzy naukowej. Ważne jest więc, by osoba korzystająca z dorobku nauki posiadała zdolność odróżniania uproszczonej, z konieczności, natury modeli naukowych od rzeczywistych rozwiązań. W nauce chodzi między innymi o czystość wykładu danej teorii, m.in. o poprawność semantyczną i logiczną oraz konsekwencję wywodów. W praktyce zaś nazwy pewnych zjawisk od dawna już są sprzeczne z ich obecnym znaczeniem semantycznym lub znaczeniem treści, których dotyczy. Całościowe zobrazowanie materii bezpieczeństwa narodowego wymagało odpowiedniego podziału monografii. Z tego powodu w niniejszej pracy w trzech rozdziałach zaprezentowane zostały zagadnienia dotyczące pojęcia bezpieczeństwa narodowego, jego uwarunkowań i organizacji.

Pierwszy rozdział poświęcono ustaleniom terminologicznym, poczynając od opisu wzajemnych relacji między państwem a narodem, omówienia pojęcia bezpieczeństwa narodowego i głównych dziedzin w tym zakresie, a także zaprezentowania stanowiska autora na temat bezpieczeństwa jako dziedziny nauki. Rozdział wieńczy ustalenia dotyczące pojęć polityki oraz strategii bezpieczeństwa narodowego.

Kolejny rozdział dotyczy uwarunkowań bezpieczeństwa narodowego. Omówiono w nim funkcje państwa w dziedzinie bezpieczeństwa, wskazując zakres wartości, potrzeb i interesów narodowych, dając tym sposobem podstawy do ustalenia misji, celów i zadań państwa w tym zakresie. Kolejne części rozdziału poświęcono zagadnieniom typologii i treści uwarunkowań bezpieczeństwa narodowego, by na końcu wskazać na naturę i podstawy siły narodowej (potęgi państwa).

W trzecim rozdziale zaprezentowano ogólne założenia organizacji państwa w celu realizacji jego misji i funkcji w dziedzinie bezpieczeństwa, włączając w to zadania innych podmiotów, m.in. samorządu terytorialnego, przedsiębiorców, organizacji społecznych i obywateli. Autor definiuje system bezpieczeństwa narodowego na tle ogólnego pojęcia systemu, przedstawia jego koncepcję, poświęcając wiele uwagi zagadnieniom kierowania i sferze wykonawczej.

Autor wyraża nadzieję, że praca znajdzie swoje zastosowanie w działalności praktycznej i posłuży za wskazówkę w działalności organizatorskiej na rzecz uporządkowania organizacji bezpieczeństwa narodowego, a także wskaże na kierunki i sposoby jej doskonalenia, głównie po to, by państwo realizowało się jako wielka organizacja społeczna, w którym bezpieczeństwo jest rzeczą nadrzędną wobec innych, by nad całokształtem działań prawnych i organizatorskich dominował zrównoważony interes bezpieczeństwa państwa, jednostki i całego społeczeństwa. Wielką nadzieję autor pokłada również w użyteczności dydaktycznej niniejszej rozprawy. Okazywane zainteresowanie na opublikowane dotychczas prace samodzielne lub wraz z innymi autorami przekonują o ogromnym zapotrzebowaniu placówek dydaktycznych na tego typu źródła wiedzy naukowej.

Serdeczne podziękowania autor kieruje do recenzentów wydawniczych niniejszej książki – Profesorów: Macieja Marszałka i Bogusława Packa za krytyczne i życzliwe recenzje.

Wszelkie słabości tej pracy wynikają jedynie z winy autora.

Wykaz skrótów

- ang. w języku angielskim
- AON Akademia Obrony Narodowej w Warszawie
- art. artykuł
- dz.cyt. dzieło cytowane
- Dz.U. Dziennik Ustaw
- Dz.Urz. UE Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
- etc. *et cetera*
- ew. ewentualnie
- franc. w języku francuskim
- itd. i tak dalej
- itp. i tym podobny (-a, -e)
- kier. nauk. kierownik naukowy
- łac. w języku łacińskim
- m.in. między innymi
- NATO *North Atlantic Treaty Organization*
- np. na przykład
- nr numer
- por. porównaj
- poz. pozycja
- Protokół I Protokół dodatkowy do Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I), sporządzony w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r., Dz.U. 1992, nr 41, poz. 175
- przekł. przekład
- r. rok
- red. redakcja
- rozdz. rozdział
- ryc. rycina
- s. strona (-y)
- SBN system bezpieczeństwa narodowego
- SKBN system kierowania bezpieczeństwem narodowym
- t.j. tekst jednolity
- tj. to jest
- tłum. przetłumaczył (-a)
- tzn. to znaczy
- tzw. tak zwany (-a, -e)
- tys. tysiąc (-e, -y)
- UE Unia Europejska
- USA Stany Zjednoczone Ameryki
- ust. ustęp
- ww. wyżej wymieniony (-a, -e)
- z. zeszyt
- z późn. zm. z późniejszymi zmianami
- zob. zobacz

1. Bezpieczeństwo narodowe

1.1. Państwo, naród – wzajemne relacje i związki z bezpieczeństwem

Biorąc pod uwagę występowanie pewnych różnic w postrzeganiu problematyki bezpieczeństwa narodowego, spowodowanych, m.in. odmiennym podejściem do istoty narodu jako podmiotu owego bezpieczeństwa, warto na samym początku poświęcić nieco uwagi samej istocie narodu, stanowiącej podstawę prezentowanego w niniejszym opracowaniu stanowiska teoretycznego.

Jeden z prezentowanych poglądów wiąże się z socjologicznym, kulturowym i etnicznym podejściem do istoty narodu, posiadającego przebogatą tradycję. Już przed tysiącami lat zaczęły się kształtować zręby zbiorowości społecznych, które połączyło wspólne terytorium, język, kultura, dobre i złe doświadczenia (losy), świadomość narodowa (zwana tożsamością narodową) oraz – często – status organizacyjny (uporządkowanie ról i hierarchia społeczna), przyjmujący postać niemal jednorodnego etnicznie państwa.

Drugi pogląd wiąże się z postrzeganiem narodu, jako wspólnoty politycznej, zbiorowości złożonej z różnych ludów, narodowości, czyli wspólnoty politycznej wszystkich ludzi mieszkających na tym samym terytorium, rządzonym i zarządzanym na mocy jednolitego prawa i tworzących społeczeństwo obywatelskie.

Posiadanie wspólnego terytorium nie jest jednak warunkiem niezbędnym dla wyróżnienia narodowej cechy określonej zbiorowości. Podkreśla się to szczególnie przy próbie znalezienia związków pomiędzy państwem a narodem. Istnieje bowiem wiele narodów bez państwa, które dążą do terytorialnego samostanowienia. Istnieją też państwa zamieszkałe przez różne narody (tym razem poprawniej – ludy, narodowości), bardziej lub mniej odmienne kulturowo, językowo i historycznie. Jedne z nich rozpadły się lub rozpadają, inne zaś integrują, po zastosowaniu różnych instrumentów politycznych, dyplomatycznych, gospodarczych i psychospołecznych, a co istotne również w efekcie pojawienia się wspólnych więzi kulturowych, związanych ze wspólnym dorobkiem intelektualnym i materialnym całej zbiorowości.

Przy okazji rozważań nad relacjami **państwo a naród** powstaje także pytanie o relacje pomiędzy pierwotną, naturalną definicją narodu a definicją narodu utożsamianego ze zbiorowością społeczną, zamieszkującą określone terytorium (utożsamiane z terytorium państwa). W tym ostatnim przypadku naród oznacza „ludność”, „społeczeństwo”, ściślej – „obywatele państwa”¹. Powszechnie używa się terminów: „bezpieczeństwo narodowe”, „strategia bezpieczeństwa narodowego”, „zagrożenia bezpieczeństwa narodowego”, „polityka narodowa” itp., które bez większego błędu można zamiennie nazwać odpowiednio: „bezpieczeństwo państwa”, „strategia bezpieczeństwa państwa”, „zagrożenia bezpieczeństwa państwa”, „polityka państwa”.

Przyznać należy, że funkcjonują dzisiaj dwa systemy pojęciowe definiujące naród. W jednym z nich uważa się, że jest to „(...) wielka wspólnota ludzka, najczęściej posiadająca to samo terytorium, którą łączy historia, język, kultura oraz mniej lub bardziej – ekonomia”². W drugim zaś, że jest to „(...) wyraźna wspólnota polityczna ludzi, którzy ją tworzą i zapewniają suwerenny (niezależny, bezpieczny) byt”³. Naród w drugim ujęciu jest więc obywatelską postacią społeczeństwa

¹ Określenie „ludność” dotyczy ogółu osób fizycznych zamieszkujących terytorium określonego państwa, podlegających jego jurysdykcji. Może więc ono dotyczyć także cudzoziemców i bezpaństwowców. „Obywatele” zaś to osoby fizyczne posiadające trwałe związki prawne z określonym państwem.

² Zob. *Le Petit Larousse illustré*, Paris 1994, en couleurs, s. 690.

³ Tamże.

zamieszkującego dane państwo. Jak stwierdził Jürgen Habermas „Naród obywatelski (*Staatsbürgernation*) odnajduje swoją tożsamość nie w jedności etniczno-kulturowej, lecz w działaniu swoich członków, którzy w aktywny sposób wykorzystują swe demokratyczne prawa do udziału i komunikacji (*Teilnahme- und Kommunikationsrechte*)”⁴. W języku niemieckim występują dwa określenia odróżniające naród etniczny od obywatelskiego. Naród etniczny (*das Kulturvolk*) to lud połączony wspólnotą etniczną i wspólną kulturą, natomiast naród obywatelski (*das Staatsvolk*) wyróżniają cechy społeczeństwa połączonego wspólnym życiem publicznym (interese publicznym). Tak pojmowane państwo narodowe (obywatelskie) dało m.in. początek Stanom Zjednoczonym Ameryki Północnej. Bycie Amerykaninem – obywatelem USA – oznacza bycie członkiem narodu amerykańskiego. Naród i państwo mają wspólny początek i wspólną historię, która wpłynęła na utrwalanie się idei państwa obywatelskiego. Z tego też względu amerykański zwrot „*the people*”, podobnie jak francuski „*le peuple*”, może być rozumiany jako „Wszyscy ludzie mieszkający na tym samym terytorium, zarządzanym na mocy jednolitego prawa i tworzący jeden naród”⁵. Dla tradycji amerykańskiej i francuskiej (i innych czerpiących z tych źródeł) „(...) lud jest określany jako konstytucyjny podmiot władzy, a demokracja jako władza ludu i dla ludu”⁶.

Problem relacji naród-państwo wiąże się ściśle z tożsamością narodową (ew. państwową) oraz z rodzącym się zjawiskiem tożsamości europejskiej. Ideę tożsamości podkreślił bardzo wyraziście Samuel P. Huntington w słowach: „Ludzie określają swoją tożsamość na podstawie tego, kim nie są”⁷. Zatem tożsamość narodowa w obszarze tylko jednego państwa może wiązać się z wyróżnianiem cech wspólnych jednej grupy ludzi i odróżnianiem ich od cech innych grup. Jeśli jednak analizować będziemy zagadnienia tożsamości

⁴ J. Habermas, *Obywatelstwo a tożsamość narodowa. Rozważania nad przyszłością Europy*, Warszawa 1993, s. 9-10.

⁵ Zob. *Le Petit Larousse...*, s. 772.

⁶ W. Lamentowicz, *Państwo współczesne*, Warszawa 1993, s. 29. Zob. R. Rosa, *Bezpieczeństwo i pokój jako wyzwanie filozoficzne i edukacyjne*, [w:] R. Rosa (red.), *Edukacja do bezpieczeństwa i pokoju w jednoczącej się Europie. Teoria i jej zastosowanie*, Siedlce-Chlewiska 1999, s. 13.

⁷ S.P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji*, Warszawa 1997, s. 85.

narodowej w skali kontynentu lub świata, to bez wątpienia pierwszym kryterium odniesienia będzie obywatelstwo jakiegoś państwa, a narodowe akcenty tożsamości staną się równoznaczne z akcentami państwowymi.

Swoiste kryterium narodowego charakteru społeczeństwa zamieszkującego dane państwo może stanowić platonowska dewiza, w myśl której „Pokąd państwo rozrastające się zechce być jednością, potąd je powiększać, a poza tę granicę nie!”⁸. Trwałość państwa mimo różnych przeciwieństw uwarunkowana jest trwałością poczucia tożsamości narodowej (państwowej) zamieszkującego go narodu, będącego połączeniem, często różnych etnicznie i kulturowo, grup narodowościowych zamieszkujących wspólne terytorium w imię osiągania celów, niemożliwych do zrealizowania w samodzielnym działaniu.

O istocie państwa, oprócz akcentów narodowych, decydują także inne względy, które przesądzają ołączenie się we wspólne twory państwowe odrębnych etnicznie narodowości oraz służą ochronie i obronie zbiorowej. Podkreśla to Czesław Znamierowski w słowach: „Luźna, nie związana normami zbiorowość nie może dać tej ochrony i obrony, jaka wymaga akcji planowej i nieprzerwanej i jaką wykonywać może tylko zorganizowana grupa”⁹.

Analizując związki społeczeństwa z państwem, które zamieszkuje, Michał Bobrzyński barwnym językiem wyraża to tak: „Społeczeństwo nie może zatem istnieć bez jakiejś wyższej siły, która by go nie ochroniła od przyjaciół zewnętrznych, która by w nim nie utrzymała równowagi wewnętrznej i która by pracy jego społecznej nie poparła. Taką siłą wobec społeczeństwa jest p a ń s t w o”¹⁰.

Cele narodu i cele państwa wyróżnia Stanisław Kowalczyk, wskazując na występujące pod tym względem różnice. Celem narodu (jako społeczności zwartej etnicznie) jest bowiem: „(...) zachowanie własnej kultury, kontynuacja historycznej tradycji, upowszechnianie etosu, znajomość języka, utrwalanie osobowości etnicznej”¹¹. Natomiast cele

⁸ Platon, *Państwo*, t. 1, Warszawa 1994, s. 173.

⁹ C. Znamierowski, *Szkola prawa. Rozważania o państwie*, Warszawa 1999, s. 63.

¹⁰ M. Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*, Warszawa 1987, s. 72-73.

¹¹ Tamże, s. 279.

państwa to: „(...) zachowanie niepodległości i integralności terytorium, wyegzekwowanie jedności i porządku wewnętrznego, zapewnienie dobrobytu obywateli, itp.”¹². Nieco inaczej, bez wskazywania na zagadnienia przymusu, cel państwa określa Eugeniusz Zieliński stwierdzając, że jest nim „zorganizowanie ludziom dobrego życia, to znaczy poczucia bezpieczeństwa, dostatku materialnego oraz warunków rozwoju duchowego”¹³.

W tradycyjnym ujęciu cele narodu nie obejmują kwestii bezpieczeństwa, których aż nadto w celach państwa. Warto zastanowić się jednak, czy zachowanie własnej kultury lub kontynuacja własnej tradycji, byłyby możliwe bez poczucia bezpieczeństwa, albo inaczej – bez istnienia faktycznego stanu bezpieczeństwa. Bez wątpienia – nie. I tu właśnie możemy dostrzec jakże istotną właściwość każdej formy organizacyjnej dużych zbiorowości społecznych. Zarówno państwo (bez względu na postać zamieszkujących je narodów), naród pojmowany etnicznie, jak i – przede wszystkim – naród rozumiany jako ogół obywateli danego państwa, dążą do realizacji wspólnych lub właściwych tylko sobie potrzeb w zakresie bezpieczeństwa. Tradycyjne i trwałe historycznie potrzeby to: integralność terytorialna, niezależność (od władzy innych państw, organizacji międzynarodowych oraz wszelkiej władzy wewnątrz państwa) lub inaczej suwerenność¹⁴. Optymalna wartość powstaje wówczas, gdy suwerenność państwa¹⁵ wyraża suwerenność społeczeństwa (narodu) zamieszkującego to państwo, a także stanowi wspólną wartość suwerenności poszczególnych narodowości (narodów pojmowanych etnicznie) zamieszkujących dany kraj.

¹² Tamże.

¹³ E. Zieliński, *Nauka o państwie i polityce*, Warszawa 1999, s. 41. Cytowany autor zalicza przymus do cech państwa, wskazując, że „Przymus łączy się z wymuszaniem posłuchu jednostek ludzkich i grup społecznych wobec zachowań władzy publicznej”. Zob. tamże, s. 21.

¹⁴ Wbrew potocznemu ujęciu, suwerenność państwa dotyczy nie tylko kwestii zewnętrznych, lecz także wewnętrznych, wyrażających się jakością zwierzchnictwa władzy państwowej nad innymi ośrodkami władzy o charakterze społecznym.

¹⁵ Suwerenność państwa polega na jego samodzielności i nieograniczeniu, tj. na tym, że jego władza nie jest pochodną żadnej innej władzy zewnętrznej oraz że na terenie państwa władza zwierzchnia nad innymi władzami w kraju należy do władzy państwa.

Zarówno naród, jak i państwo, dążą do zapewnienia przetrwania i biologicznego przeżycia, a także uzyskania wysokiej jakości życia¹⁶. W tym obszarze potrzeb możemy wymienić: standard życia, poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, prawa i swobody obywatelskie, styl i jakość życia, przyjazne i bezpieczne środowisko naturalne oraz dorobek kulturalny.

Utożsamianie narodu ze społeczeństwem obywatelskim w państwie obce jest idei faszystowskiej (zakładającej jeden, czysty etnicznie naród) lub marksistowsko-leninowskiej (w myśl której społeczeństwo jest wyzute z wszelkich genetycznych wartości, sztucznie pomieszanę, ponadnarodową, a często ponadpaństwową).

Naród w znaczeniu pozytywnym (i politycznym) jest związkiem obywateli zamieszkujących dane terytorium (państwo), który łączy więzi gospodarcze, polityczne i społeczne, które są powiązane gęstą siecią wartości z obszaru wspólnego bezpieczeństwa. Zatarcie wielu granic i zacieśnienie więzi kulturowych, a także „globalizacja” życia państwowego i wzrost pozycji „niższych” warstw społecznych, prowadzą nieuchronnie do obywatelskiej postaci narodu, czyli społeczności zamieszkującej dane terytorium (państwo), przy zachowaniu genetycznych (etnicznych) właściwości poszczególnych części owej społeczności. Trudno sobie wyobrazić istnienie modelowego państwa obywatelskiego, modelowej Rzeczypospolitej, o której Andrzej Frycz Modrzewski pisał, że „(...) Rzeczpospolita to zgromadzenie i pospólność ludzka, związana prawem, łącząca wielu sąsiadów, a ku życiu dobremu i szczęśliwemu ustanowiona”¹⁷.

Pojęcie Rzeczypospolitej zawiera co najmniej trzy elementy składowe, którymi są: ludzie, prawo oraz wspólny cel, jakim jest dobro wspólne i szczęśliwe życie. Konstytutywnymi składnikami państwa są natomiast: ludność, terytorium i władza publiczna. Według Platona „Państwo powstaje wówczas, gdy nikt z nas nie zdoła dbać w dostateczny sposób o zaspokojenie swych potrzeb, lecz na wielu ludzi skazany

¹⁶ S. Wyszyński wymienia m.in.: prawo narodu do sprawiedliwego współudziału w dobrach naturalnych, surowcach. Zob. J. Lewandowski, *Naród w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego*, Warszawa 1982, s. 96-197.

¹⁷ A. Frycz Modrzewski, *Dzieła wszystkie. O poprawie Rzeczypospolitej*, t. 1, Warszawa 1953, s. 97.

jest pomoc”¹⁸. Państwo stwarza doskonałą okazję do ochrony i obrony określonej społeczności, wyznaczając terytorialne granice swojej integralności, suwerenności, ładu i porządku wewnętrznego. Nie zapewni tego naród etniczny, który zazwyczaj poddany jest prawom więcej aniżeli jednego państwa, mimo iż może być bardzo prężny i osadzony na silnych podstawach historycznych i genetycznych¹⁹. To w państwie tkwi siła sprzęgająca, której nie ma nadal żadna inna organizacja społeczna i długo mieć nie będzie. To wszystko wynika z istoty państwa, w której chodzi nie tylko o trzy składniki konstytutywne (ludzi, terytorium i władzę), lecz również o to, że jest ono, jak pisze Tomas Hobbes „(...) jedną osobą, której działań i aktów każdy członek jakiejś dużej wielości stał się mocodawcą, przez ugody, jakie ci ludzie zawarli między sobą w tym celu, by ta osoba mogła użyć siły ich wszystkich i ich środków, jak to będzie uważała za korzystne dla ich pokoju i wspólnej obrony”²⁰.

Naród pojmowany jako społeczność zamieszkująca dane państwo, będący kondensacją rozproszonych zbiorowości, łączą określone wartości, do których możemy zaliczyć:

- wspólnotę terytorialną (terytorium),
- terytorialne więzi historyczne,
- wspólnotę interesów oraz gwarancję ich realizacji,
- porządek prawny, tj. system praw złączony ideą legitymizacji, w myśl której społeczeństwo komunikuje się z grupami rządzącymi, obdarzając je zaufaniem i poparciem,
- tolerancję i poszanowanie praw mniejszości,
- zdolność prawną i zdolność do czynności prawnych, realizowane przez ucieleśniające je państwo, będące podmiotem prawa międzynarodowego,
- język urzędowy, często powszechnie stosowany (mogą być dwa i więcej),

¹⁸ Platon, *Rzeczpospolita*, Kraków 1928, księga 2, rozdz. 2, s. 93-94.

¹⁹ Nawet państwa potępiane przez opinię publiczną trwają niezależnie, właśnie z uwagi na historycznie utrwaloną pozycję państwa na arenie międzynarodowej. Współcześnie jest to jeszcze bardziej wyraziste aniżeli przed wiekami.

²⁰ T. Hobbes, *Lewiatan, czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, przekł. C. Znamierowski, Warszawa 2009, s. 258.

- pakiet wspólnych praw i obowiązków wywodzących się z prawa międzynarodowego i wewnętrznego oraz przyjętych za wspólne obyczajów,
- określone relacje między interesem narodowym a interesem obywateli (harmonia interesów),
- ochrona i obrona wskazanych wartości jako wartość nadrzędna²¹.

Pomimo historycznych uwarunkowań pojęcie narodu ujmowane jest szerzej. Poza znaczeniem tradycyjnym wyrażenie „naród” określa także wielokulturowe (wieloetniczne) społeczeństwo obywatelskie zamieszkujące określone terytorium (zawsze utożsamiane z terytorium państwa), połączone wartościami materialnymi i moralnymi, których realizację może sobie zapewnić tylko w ramach państwa, którego są mieszkańcami.

Posługując się terminem „państwo” mamy głównie na uwadze podmiotowość międzynarodową owej terytorialnej konstrukcji społecznej, mówiąc zaś o narodzie w szerszym ujęciu wyróżniamy wewnętrzne cechy i wartości ogółu społeczeństwa, które „godzi się” zamieszkiwać na danym terytorium i szanować wartości, którym służy państwo.

„Obywatelskie” podejście do narodu zamieszkującego dane państwo nie jest nową koncepcją. Nazywając je „społeczeństwem” Michał Bobrzyński wyjaśnia, że „(...) podstawą państwa nie jest stowarzyszenie się ludzi mających jeden wspólny, ściślejszy interes²², tylko związek wszystkich ludzi mieszkających na pewnej większej przestrzeni, bez względu na ich szczegółowe interesa. Państwo to jednoczy więc współzawodniczące ze sobą koła społeczne i zniewala je do połączenia wszystkich swoich sił, celem obrony najwyższych wspólnych interesów”²³. Istotę tak pojętego interesu narodowego wyklada także Czesław Znamierowski, określając zjawisko łączące różne stany (zbiorowości) w państwie „siłą szepną” wspólnego elementarnego interesu. W opinii tegoż autora „Bywa tak w czasie powodzi, trzęsienia ziemi, epidemii czy głodu lub wojny – które grożą istnieniu całego narodu. Przycicha

²¹ Naród w tym ujęciu, związany tymi wartościami, traktuje państwo, które zamieszkuje, jako swoją ojczyznę (łac. „patria” od „pater”), zwaną też w przeszłości *rzeczpospolitą* (*res publica*).

²² Tu mowa o narodzie w sensie etnicznym.

²³ M. Bobrzyński, dz.cyt., s. 73.

wtedy nie tylko niechęć, lecz nawet nienawiść; okazuje się, że jest siła, która mimo wszystko inne łączy całą zbiorowość²⁴. Państwo kondensuje rozproszoną energię zbiorowości, jaką jest naród, stając się autorytetem zdolnym tę zbiorowość ochraniać, gwarantować ład, bezpieczeństwo i przestrzeganie praw²⁵.

Tuż po II wojnie światowej, już 26 czerwca 1945 roku, na zakończenie Konferencji Narodów Zjednoczonych została podpisana Karta Narodów Zjednoczonych, która weszła w życie 24 października 1945 roku. W preambule do tej swoistej konstytucji ONZ pojawiło się wyrażenie „My, Ludy Narodów Zjednoczonych”²⁶, które wyraźnie oddaje istotę narodu jako wspólnoty społecznej zamieszkującej dane państwo (państwo, które z formalnego punktu widzenia ratyfikowało ów dokument). Także w Traktacie Północnoatlantyckim z 4 kwietnia 1949 r. znajduje się znamieny tekst o treści: „Strony niniejszego Traktatu potwierdzają swą wiarę w cele i zasady Karty Narodów Zjednoczonych i swe pragnienie współzycia w pokoju ze wszystkimi narodami i wszystkimi rządami. Są one zdecydowane ochraniać wolność, wspólne dziedzictwo i cywilizację swych narodów, oparte na zasadach demokracji, wolności jednostki i praworządności”²⁷. Nie ma wątpliwości, że w przypadku obu dokumentów nie chodzi o narodowość, lecz o społeczeństwo obywatelskie, połączone wspólnym dobrem, jakim jest państwo. Zaś państwo bez względu na postać (ustrój, forma, typ) jest zawsze organizacją polityczną, terytorialną, przymusową i suwerenną zamieszkującego je społeczeństwa.

Państwo jest sformalizowaną, wyposażoną w organy władzy, wielką i terytorialnie rozległą organizacją społeczną, bo obejmuje całą ludność zamieszkałą na danym terytorium, podlegającą normom i zasadom, składającym się na ład wewnętrzny, wyznaczającym wszystkim określone obowiązki i uprawnienia.

²⁴ C. Znamierowski, dz.cyt., s. 157.

²⁵ Zob. S. Filipowicz, *O władzy grzechu i grzechach władzy*, Warszawa 1992, s. 246.

²⁶ Karta Narodów Zjednoczonych, <http://bb.po.gov.pl/images/Prawa/PNZ/KNZ.pdf>, dostęp: 10.02.2021 r.

²⁷ Traktat Północnoatlantycki sporządzony w Waszyngtonie dnia 4 kwietnia 1949 r., Dz.U. 2000, nr 87, poz. 970.

1.2. Bezpieczeństwo jako dziedzina wiedzy i praktyki

1.2.1. Pojęcie bezpieczeństwa narodowego (bezpieczeństwa państwa)

Pojęcie bezpieczeństwa znajduje współcześnie różne zastosowania w procesie porozumiewania się między ludźmi i jako takie wiąże się z odczuwaniem, bardziej lub mniej uzasadnionej wolności od zagrożenia, czyli braku zagrożenia, niebezpieczeństw, umożliwiającego swobodę funkcjonowania danego podmiotu, jego bytu i rozwoju. Niemal wszyscy są też zgodni, co do tego, że bezpieczeństwo pojmowane jest w taki sposób zarówno w definicjach powstałych w państwach zachodnich, w Polsce, jak i na wschód od Polski. Zwrot „bezpieczeństwo” używany jest, gdy pragnie się wyrazić i scharakteryzować właściwości określonych stanów rzeczy, warunków i okoliczności („jest bezpiecznie”, „to jest bezpieczne”, „coś jest dobrze zabezpieczone”), związane z nimi odczucia, postawy i zachowania, których wspólną cechą jest wolność od cech negatywnie ocenianych, których istnienie mogłoby szkodzić dobrom chronionym.

Syntetycznie termin bezpieczeństwo objaśnia „Słownik nauk społecznych” opracowany pod auspicjami UNESCO, w którym przyjęto, że „(...) bezpieczeństwo jest rzeczywiście identyczne z pewnością (*safety*) i oznacza brak zagrożenia (*danger*) albo ochronę przed nim”²⁸. Według autorów „The Oxford Reference Dictionary” bezpieczeństwo to „(...) stan lub uczucie, że jest się bezpiecznym”²⁹. Podobnie zagadnienie to ujmowane jest w „Webster’s Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language”³⁰. Natomiast według „Le Petit Larousse” bezpieczeństwo to sytuacja, w której ktoś lub coś nie jest narażone na jakiegokolwiek niebezpieczeństwo, jakiegokolwiek ryzyko agresji fizycznej, wypadek, kradzież, zniszczenie³¹.

²⁸ J. Gould, W.J. Kolb, *Dictionary of the Social Sciences*, London 1964, s. 629.

²⁹ J. M. Hawkins (red.), *The Oxford Reference Dictionary*, 1st edition, Oxford 1991, s. 749.

³⁰ *Webster’s Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*, New York 1996, s. 1290.

³¹ *Le Petit Larousse...*, s. 926.

„Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego” określa bezpieczeństwo jako stan charakteryzujący się poczuciem pewności, gwarancją zachowania oraz występowaniem szansy na jego udoskonalenie³². Postrzegane jest jako stan i jako proces, gdzie stan bezpieczeństwa odnosi się do konkretnej sytuacji i oznacza brak zagrożeń, stan pewności, spokoju, zabezpieczenia przed niebezpieczeństwami, zaś proces należy rozumieć jako podejmowanie przez określony podmiot (człowieka, grupę ludzi, państwo) nieustannych działań w celu osiągnięcia pożądanego stanu. Proces bezpieczeństwa polega na tym, że jego podmioty dążą do udoskonalenia mechanizmów zapewniających im poczucie bezpieczeństwa, a stan bezpieczeństwa i jego organizacja podlegają dynamicznym zmianom uwarunkowań bezpieczeństwa³³.

Termin „bezpieczeństwo” jest współcześnie szeroko ujmowany i odmieniany na wszelkie sposoby (jak choćby bezpieczeństwo: jednostki, rodziny, pracy, grupy społecznej, kulturowe, społeczne, ekonomiczne, surowcowe, energetyczne, publiczne, kulturowe, ekologiczne, państwa, narodowe i międzynarodowe). Mimo to, możemy uznać, że istnieją podstawowe rozstrzygnięcia terminologiczne, które mimo istnienia mnogich definicji pozwalają ustalić istotę pojęcia bezpieczeństwa w ogóle.

Bezpieczeństwo w znaczeniu ogólnym jest wewnętrzną ufnością, spokojem ducha i pewnością, właściwie lub fałszywie uzasadnioną, w okolicznościach rodzących podstawy do obaw. Jest też przekonaniem, lepiej lub gorzej uzasadnionym, że w obliczu różnych trudności, słabości, wyzwań i zagrożeń, lub przynajmniej ich symptomów, stan rzeczy, w jakim się znajduje określony podmiot, pozwala mu czuć się bezpiecznie³⁴. Bezpiecznie, tzn. być wolnym i zabezpieczonym przed potencjalnymi lub realnymi zagrożeniami, pewnym niezakłóconego bytu i rozwoju, przy pomocy wszelkich dostępnych środków, a także działającym twórczo na rzecz osiągnięcia takiego stanu.

³² B. Balcerowicz, J. Pawłowski (red.), *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2002, s. 12.

³³ R. Zięba, *Pojęcie i istota bezpieczeństwa w stosunkach międzynarodowych*, „Sprawy Międzynarodowe” 1989, nr 10, s. 49-70.

³⁴ Zob. J. Delumeau, *Skrzydła anioła. Poczucie bezpieczeństwa w duchowości człowieka Zachodu w dawnych czasach*, Warszawa 1998, s. 9-20.

Nadrzędność bezpieczeństwa nad innymi dziedzinami jest dość szczególna, gdyż jest ono wartością, której osiąganie stanowi powinność elementarną, stojącą ponad różnymi społeczno-ekonomicznymi, historycznymi i kulturowymi przejawami aktywności społecznej. Co ważne, bezpieczeństwo ma charakter interdyscyplinarny i utylitarny, nie może być rozpatrywane jako wartość odrębna od innych. Trafnie ujął to Jan Szmyd wskazując, że jest ono: „(...) wartością nieautoteliczną, nie samą w sobie, tzn. nie godną zabiegów ze względu na nią samą, natomiast wartością wyraźnie utylitarną, użytkową, tzn. będącą środkiem do osiągnięcia innych wartości, np. życia, zdrowia, własności itp.”³⁵. Potwierdza to także Witold Tulibacki, według którego, bezpieczeństwo w ujęciu filozoficznym stanowi konfigurację sytuacji, zdarzeń, faktów, stanów rzeczy niezależnych od ludzi i od ludzi zależnych, a co za tym idzie „Bezpieczeństwo, tak rozumiane, poprzedza więc inne wartości, ale samo jest jedną z wartości podstawowych, spełniając rolę instrumentalną dla powstawania i istnienia wartości materialnych i duchowych”³⁶. Jest ono, jak stwierdził Roman Kuźniar, fundamentem wszystkiego, co „po pierwsze” i wreszcie, że: „Jest ono pierwotną, egzystencjalną potrzebą jednostek, grup społecznych, wreszcie państw. Idzie przy tym nie tylko o przetrwanie, integralność czy niezawisłość, lecz także o bezpieczeństwo rozwoju, który zapewnia ochronę i wzbogacenie tożsamości jednostki czy narodu”³⁷.

O bezpieczeństwie nie może nie być mowy bez towarzyszącej mu czujności. Według św. Augustyna nasze pielgrzymowanie na ziemi musi przebiegać pod znakiem czujności, a nie bezpieczeństwa, które najczęściej bierze się z „(...) odrętwienia umysłu. Żaden człowiek nie jest bezpieczny w posiadaniu tych rzeczy, które może utracić wbrew swej woli”³⁸. Jeśli bezpieczeństwo odniesiemy do świadomej działalności człowieka, to możemy przyjąć za Jerzym Stańczykiem, że

³⁵ J. Szmyd, *Bezpieczeństwo jako wartość, refleksja aksjologiczna i etyczna*, [w:] P. Tyrała (red.), *Zarządzanie bezpieczeństwem*, Kraków 2000, s. 48.

³⁶ W. Tulibacki, *Etyczne aspekty bezpieczeństwa na tle pewnych „stałych” cech natury ludzkiej*, [w:] R. Rosa (red.), *Edukacja do bezpieczeństwa*, dz.cyt., s. 33.

³⁷ R. Kuźniar, *Po pierwsze bezpieczeństwo*, „Rzeczpospolita” z 9 stycznia 1996 r.

³⁸ Św. Augustyn, *Dialogues philosophiques*, (za:) J. Delumeau, dz.cyt., s. 15; tenże, *O wolnej woli*, [w:] Św. Augustyn, *Dialogi filozoficzne*, t. 3, Warszawa 1953.

„Bezpieczeństwo jest naczelną potrzebą człowieka i grup społecznych, a zarazem najważniejszym ich celem”³⁹.

Wszelkie analizy bezpieczeństwa, poza sferą definiowania jego syntetycznego znaczenia (a więc możliwego do zastosowania we wszelkich możliwych konfiguracjach), muszą się odbywać przy najmniej z określeniem jego rodzaju, a w konsekwencji podmiotu i przedmiotu bezpieczeństwa. Bez wątpienia we wszelkich rozważaniach o bezpieczeństwie jego podmiotem jest zawsze człowiek, którego potrzeba pewności wolności od zagrożeń i niezakłóconego bytu i rozwoju wiąże się z wielopoziomowymi i wielowarstwowymi sposobami zabezpieczenia potrzeb z tym zakresie. Te ostatnie wyznaczają z kolei przedmiot bezpieczeństwa. Kryterium przedmiotowe bezpieczeństwa z ontologicznego punktu widzenia dotyczy zjawisk, procesów i ich rodzajów, wszelkich przejawów bytu, istnienia kogoś lub czegoś, a także wszelkich relacji między nimi. Ujęcie przedmiotowe jest pomocnicze wobec podmiotowego⁴⁰, lecz jeśli już podmiot bezpieczeństwa będzie ustalony, określenie zakresu, rodzaju i cech zjawisk, procesów i wszelkich innych przejawów bytu tego podmiotu staje się logiczną koniecznością.

Z punktu widzenia nauki o stosunkach międzynarodowych ujęcie przedmiotowe, sprowadza się zazwyczaj do określania kilku rodzajów bezpieczeństwa (polityczne, militarne, ekonomiczne, społeczne, kulturowe, ideologiczne, ekologiczne). Jeśli jednak przedmiotowa analiza treści i zakresu bezpieczeństwa wszelkich rodzajów podmiotów zostanie przeprowadzona w możliwie jak najszerszym zakresie, bez wątpienia taki podział będzie niewystarczający. Chodzi bowiem nie tylko o państwa, jako zasadniczych uczestników stosunków międzynarodowych, lecz wszelkie podmioty (ludzi, organizacje, systemy społeczne), których funkcjonowanie i rozwój uwarunkowane są realizacją jednej z najistotniejszych potrzeb, jaką jest bezpieczeństwo. Jeśli bierzemy pod uwagę syntetyczne, a więc uniwersalne rozumienie

³⁹ J. Stańczyk, *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996, s. 18.

⁴⁰ Zob. R. Zięba, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, [w:] D.B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Warszawa 1997, s. 6.

bezpieczeństwa, to możemy stwierdzić, że w ujęciu podmiotowym bezpieczeństwo dotyczy:

- jednostki posiadającej system właściwych sobie wartości, potrzeb i dóbr, które z jej punktu widzenia wymagają stosownego zabezpieczenia, ochrony i obrony (bezpieczeństwo personalne, indywidualne);
- nieformalnych grup społecznych, rozumianych jako zbiory osób, między którymi zachodzą możliwe do określenia stosunki, mających na ogół wspólne potrzeby i interesy godne ochrony (więzi osobowe, wspólne interesy, normy kulturowe, obyczaje, normy społeczne, wierzenia)⁴¹. Jan Szczepański wskazuje na pięć elementów składowych grupy społecznej, które winniśmy brać pod uwagę analizując przedmiot bezpieczeństwa w kontekście jej funkcjonowania, tj.: „a) członkowie, ich cechy, zasady określające identyczność grupy i ciągłość jej trwania, b) zadania grupy i funkcje jej członków, środki służące realizacji zadań grupy i mechanizmy psychospołeczne wytwarzane dla realizacji zadań (wola zbiorowa, solidarność), c) elementy utrzymujące spójność wewnętrzną grupy tzn. instytucje, systemy kontroli społecznej, wzory wzajemnych oddziaływań i stosunków, d) środki i instytucje regulujące styczność, wzajemne oddziaływanie i stosunki z członkami innych grup, e) elementy materialne, symbole i wartości stanowiące materialną podstawę trwania i integracji grupy”⁴².
- różnych, celowo wyodrębnionych, formalnych organizacji, tworzonych dla realizacji określonych funkcji i zadań, działających na rynku (przedsiębiorcy), w sferze polityki lub innych formach aktywności społecznej (np.: partie polityczne, organizacje społeczne);
- sformalizowanych i terytorialnie rozpoznawalnych struktur, działających na podstawie prawa i w jego ramach, powiązanych określonymi normami prawnymi, takich jak: rodzina⁴³, wspólnota lokalna

⁴¹ Szerzej: J. Krężlewski, *Socjologiczna charakterystyka grupy nieformalnej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1985, R. XLVII, z. 3, s. 361-380.

⁴² J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 102, <http://biblioteka.wnpism.uw.edu.pl/zasoby/Teksty/Szczepanski-Elementarne%20poj%c4%99cia%20socjologii.pdf>, dostęp: 24.10.2019 r.

⁴³ Poza więziami emocjonalnymi, rodzinę łączą również więzi formalne, ustanowione na mocy prawa krajowego i międzynarodowego, publicznego i prywatnego.

(np. gmina), wspólnota regionalna (np. województwo, prowincja, region, land) i przede wszystkim wielka wspólnota ludzi zorganizowana w państwo, a nawet grupa państw (bezpieczeństwo lokalne, bezpieczeństwo państwa, narodowe, bezpieczeństwo zbiorowe).

Jest rzeczą niewątpliwą, że najdoskonalszą dotąd formą zabezpieczenia potrzeb człowieka (jednostki) i grupy społecznej w zakresie bezpieczeństwa jest państwo. Z tego też względu dominacja państwa jako podmiotu bezpieczeństwa jest od wieków bezsporna. Nadzwyczaj trafnie wyłożył to Czesław Znamierowski w słowach: „Zbiorowość bardzo liczna, a tym samym szeroko rozsiana na pewnym obszarze ziemi, nie jest w stanie, jako niezorganizowana masa, czuwać nad swoim bezpieczeństwem zewnętrznym i nad porządkiem wewnętrznym”⁴⁴.

Państwo, w kontekście bezpieczeństwa, (choć nie tylko), jest postrzegane jako uczestnik stosunków międzynarodowych, a co za tym idzie, zewnętrzny wymiar jego bezpieczeństwa odgrywa kluczową rolę w analizach teoretycznych i poczynaniach praktycznych. Jednak całościowe rozpatrywanie bezpieczeństwa państwa powinno dotyczyć zarówno jego kwestii zewnętrznych, jak też wewnętrznych. Na konieczność postrzegania obydwu kwestii jednocześnie wskazują następujące fakty:

- państwo nie jest tylko sformalizowaną instytucją stosunków międzynarodowych, lecz „wypełnione jest” ludzką, kulturową, materialną i instytucjonalną treścią, która przesądza o pomyślności jego rozwoju i pozycji na arenie międzynarodowej;
- demokratyczne państwo na ogół reprezentuje na arenie międzynarodowej te wartości z zakresu bezpieczeństwa, które tworzące je społeczeństwo uznaje za własne i wspólne, bez względu na różnice dzielące poszczególne części owego społeczeństwa;
- bezpieczeństwo państwa jest pochodną różnych indywidualnych i grupowych wartości z zakresu bezpieczeństwa zamieszkującego je społeczeństwa, a także wypadkową bezpieczeństwa wielu innych podmiotów stosunków międzynarodowych⁴⁵;

⁴⁴ C. Znamierowski, dz.cyt., s. 78.

⁴⁵ Nie możemy jednak postrzegać bezpieczeństwa państwa jako algebraicznej sumy bezpieczeństwa jednostek i grup społecznych. Podobnie nie należy rozumieć bezpieczeństwa międzynarodowego jako sumy bezpieczeństwa poszczególnych państw.

- społeczeństwo zamieszkujące dane państwo, określane też jako naród, postrzega bezpieczeństwo w związku z występowaniem wyzwań i zagrożeń będących następstwem konfliktowej natury stosunków społecznych (o różnej skali), skutków rozwoju cywilizacyjnego i postępu technologicznego, a także niszczącego działania sił przyrody.

Rozległy jest zakres przedmiotowy bezpieczeństwa w ogólnym tego słowa znaczeniu. Dotyczy on niemalże wszystkich, jeśli nie wszystkich, dziedzin działalności wyżej wymienionych podmiotów.

Przedmiot bezpieczeństwa jednostki stanowią, m.in.: zabiegi na rzecz wolności od niedostatku, spokoju, wygody, jakości życia w wymiarze materialnym i intelektualnym oraz wolności od strachu przed zagrożeniami jej (i jej bliskich) życia i zdrowia, mienia i środowiska (naturalnego, społecznego i politycznego), w którym żyje. Przedmiot dążeń jednostki w zakresie jej bezpieczeństwa stanowić będzie również dążenie do harmonii w środowisku, higienicznych warunków życia, w tym pracy i wypoczynku, intymności i prywatności, nietykalności cielesnej, empatii, ochrony i opieki, wsparcia w potrzebie, sprawiedliwości, swobody i szacunku, zaspokojenia potrzeb egzystencjalnych i wiele innych.

Potrzeby jednostki w zakresie bezpieczeństwa to w pewnym sensie stany psychiczne oznaczające uczucie niespełnienia, to chęć odczuwania stanu pewności niezakłóconego bytu i rozwoju oraz wolności od zagrożeń. Stanowią one źródło dążeń innych podmiotów, chociaż nie wydaje się, by bezpieczeństwo jakiegokolwiek grupy społecznej było jedynie wypadkową bezpieczeństwa poszczególnych jednostek.

Grupę społeczną nieformalną wiąże z reguły wspólnota zainteresowań, interesów, (np. pracowniczych), norm kulturowych, zwyczajów i obyczajów. Przedmiot bezpieczeństwa stanowi dla niej pewność zabezpieczenia (ochrony) i troska przed utratą możliwości życia w tych warunkach, które jej członkowie uznają za godne posiadania, a tym samym wiążące ich w sposób dobrowolny i spontaniczny, aczkolwiek obarczony często zobowiązaniami natury honorowej.

Celowo wyodrębnione formalne organizacje, zważywszy na łączące ją więzi prawne, kierują się wspólnie ustalonymi potrzebami oraz celami i są tworzone dla realizacji określonych funkcji i zadań. Są to m.in.: przedsiębiorcy, partie polityczne i organizacje społeczne. Działają odpowiednio: dla zysku i rozwoju, zdobywania i utrzymania władzy oraz realizacji wspólnych zainteresowań i wypełniania różnych misji, także z zakresu szeroko pojętego bezpieczeństwa, których nie jest w stanie zapewnić im państwo.

Co do zasady celem wspólnym dążeń każdej jednostki i grupy społecznej jest możliwość bezpiecznej realizacji ich dążeń i idei, o ile nie stoi to w sprzeczności z istotą funkcjonowania demokratycznego państwa prawa. Nie ma wątpliwości co do tego, iż może być to zapewnione jedynie pod opieką państwa, które zapewnia ochronę wolności osobistych, politycznych, ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych nie tylko swoich obywateli, ale również innych osób przebywających na jego terytorium i poza nim. Ważne jest przy tym wsparcie działań państwa przez organizacje międzynarodowe i organizacje pozarządowe, a także przez osoby cieszące się uznaniem i poważaniem w środowisku międzynarodowym, tzw. autorytety charyzmatyczne, osobiste, moralne itd.

Bezpieczeństwo narodowe stanowi cel i zarazem najwyższą wartość, i dotyczy takich aspektów jak: potrzeba jedności, tożsamości narodowej i państwowej, trwałości państwa i narodu, niezakłóconego bytu, biologicznego przeżycia ludności, suwerenności, jakości życia, posiadania praw człowieka i obywatela, zachowania środowiska naturalnego w stanie nienaruszonym, wolności sumienia i wyznania⁴⁶.

Bezpieczeństwo narodowe, głównie bezpieczeństwo państwa, to także element racji stanu oraz interesu publicznego, który wpisuje się w grupę priorytetowych dziedzin, w jakich funkcjonuje administracja

⁴⁶ W. Kitler, *Funkcje administracji publicznej w bezpieczeństwie narodowym*, [w:] B. Piątek, B. Wiśniewski, A. Osierda (red.), *Administracja publiczna a bezpieczeństwo państwa. Materiały z seminarium naukowego*, Bielsko-Biała, Warszawa 2007, s. 20.

publiczna. Pierwszeństwo jakie przyznano bezpieczeństwu wynika z podstawowej zasady prawa administracyjnego, tj. realizacji dobra wspólnego. Dobra wspólne jest to pojęcie mające moc integrującą wszystkich ludzi i wszystkie wartości, dla ochrony których stanowione jest prawo. Są to bowiem te rzeczy, które sprawiają zadowolenie przynajmniej dwóm osobom, przy czym czerpanie korzyści przez jedną z tych osób nie czyni szkody, nie umniejsza pożytku z tej rzeczy, drugiej osobie. Jeśli więc będziemy mieli na uwadze dobro wspólne całego narodu, czyli „dobra wspólne narodowe”, to uznamy za nie te rzeczy, stany rzeczy, okoliczności i sytuacje, które cały naród uzna za będące przedmiotem jego pożądanego i posiadania. Bez wątpienia dobrem wspólnym narodowym jest państwo jako instytucja integrująca obywateli w ramach jednolitego systemu prawnego, na wspólnym terytorium, posiadające swoją suwerenną władzę i – co równie ważne – gwarantujące wolne od zakłóceń (zagrożeń i wyzwań) warunki bytu i rozwoju jednostek, grup społecznych i całego narodu.

Z kolei istotę bezpieczeństwa zbiorowego wyznacza przekonanie wielu państw o skuteczności wspólnych działań w zakresie bezpieczeństwa. Opiera się ono na stwierdzeniu, iż wzajemna obrona bliskich wszystkim państwom wartości (m.in.: suwerenności, integralności terytorialnej, niepodległości politycznej lub innych, zgodnych z Kartą Narodów Zjednoczonych) może powstrzymać potencjalnego agresora i ukarać sprawców agresji w przypadku naruszenia porządku lub prawa międzynarodowego. Za sprawców agresji uznaje się osoby będące rzeczywiście w stanie kontrolować polityczne lub zbrojne działania państwa, lub kierować takim działaniem, aktem agresji, który ze względu na swój charakter, wagę i skalę stanowi wyraźne naruszenie przepisów Karty Narodów Zjednoczonych⁴⁷.

⁴⁷ Zob.: art. 5 ust. 1 i 2 Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzonego w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz.U. 2003, nr 78, poz. 708; Poprawki do Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, sporządzonego w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., przyjęte podczas konferencji rewizyjnej w Kampali (rezolucje nr 5 i 6) w dniach 10 i 11 czerwca 2010 r., Dz.U. 2018, poz. 1753.

1.2.2. Bezpieczeństwo narodowe a bezpieczeństwo państwa

Bezpieczeństwo narodowe w ciągu kilkudziesięciu ostatnich lat ulegało stopniowej ewolucji, wraz z dostrzeżeniem szerszej, aniżeli tylko wojskowej, płaszczyzny zabiegów służących ochronie i obronie społeczeństwa, jego dóbr i **środowiska oraz państwa** jako instytucji politycznej. Wynikało to z uwzględnienia wielu różnorodnych (nie tylko wojskowych) przyczyn zagrożeń bezpieczeństwa narodowego, a także z tego, że w dobie współczesnej, nie tylko siły zbrojne mogą stanowić narzędzie oddziaływania na innych uczestników stosunków międzynarodowych oraz inne źródła zagrożeń (ekonomiczne, ekologiczne, społeczne, kulturowe, religijne, społeczne). Zagadnienia bezpieczeństwa rozszerzyły się więc o problemy gospodarcze, ekologiczne, demograficzne, kulturowe, społeczne i inne. Demokratyzacja życia społecznego oraz pojawienie się istotnych współzależności między interesami państwa i interesami jednostki, wpłynęły także na potrzebę równoważenia tychże interesów w obszarze bezpieczeństwa.

Szeroko pojęte bezpieczeństwo narodowe obejmuje wszystkie aspekty życia państwowego i oznacza, jak to definiuje Stanisław Dworecki: „(...) taki rzeczywisty stan stabilności wewnętrznej i suwerenności państwa, który odzwierciedla brak lub występowanie jakichkolwiek zagrożeń (w sensie zaspokajania podstawowych potrzeb egzystencjalnych i behawioralnych społeczeństwa oraz traktowania państwa jako suwerennego podmiotu w stosunkach międzynarodowych)”⁴⁸.

Jest ono na tyle specyficznym przejawem działalności państwa, że nie będzie żadnym błędem twierdzenie o jej interdyscyplinarnym i utylitarnym charakterze. Nie ma praktycznie żadnego, istotnego przejawu działalności państwa, aktywności społecznej i działalności gospodarczej, z którymi nie byłoby związane bezpieczeństwo, i która nie byłaby z nim związana, a co za tym idzie – nie ma takiego kluczowego obszaru działalności organów państwa, w tym władzy publicznej, organizującej tę działalność, który nie wiązałby się z gwarantowaniem szeroko pojętego bezpieczeństwa.

⁴⁸ S. Dworecki, *Zagrożenia bezpieczeństwa państwa*, Warszawa 1994, s. 16. Szerzej o bezpieczeństwie narodowym, tenże, *Od konfliktu do wojny*, Warszawa 1996, s. 12-16.

Bezpieczeństwo demokratycznego państwa prawa, harmonizujące wszystkie rodzaje potrzeb (indywidualne, grupowe, publiczne, narodowe i państwa) oraz uwzględniające różne czynniki (zewnątrzne i wewnętrzne, indywidualne i grupowe, przyrodnicze i wynikające z działalności człowieka), można utożsamiać z bezpieczeństwem narodowym.

Z wielu powodów jednak należy być ostrożnym przy utożsamianiu bezpieczeństwa państwa z bezpieczeństwem narodowym, bez poczynienia stosownych zastrzeżeń, nie tylko dlatego, że występują dwa skrajne poglądy na temat znaczenia terminu „naród” w wyrażeniu „bezpieczeństwo narodowe”⁴⁹. W tradycyjnym ujęciu bezpieczeństwo państwa dotyczyło, (i nadal dotyczy), bezpieczeństwa instytucji politycznej, posiadającej suwerenną władzę, określone terytorium, a także ludność podległą ciału władczemu. W bezpieczeństwie państwa zawsze chodziło, i nadal chodzi, o utrzymanie porządku w zbiorowości państwowej oraz zapewnienie jej bezpieczeństwa zewnętrznego i wewnętrznego (głównie jej części władczej)⁵⁰. W bezpieczeństwie narodowym zaś nie chodzi tylko o ochronę i obronę istnienia państwa jako takiego przez zagrożeniami, lecz także o pomyślny byt i rozwój oraz ochronę wartości bliskich poszczególnym członkom społeczności, które nawet bez istnienia państwa mają znaczenie (jakość życia, solidarność społeczna, prawa człowieka, kultura, obyczaje, zwyczaje, tożsamość narodowa)⁵¹. Bezpieczeństwo państwa to termin i kryjące się pod nim pojęcie właściwe każdemu państwu. Natomiast bezpieczeństwo narodowe rozszerza istotę bezpieczeństwa państwa o wartości i potrzeby bliskie jednostce i różnym grupom społecznym, a w konsekwencji działania na rzecz ich realizacji, właściwe dla państwa demokratycznego.

⁴⁹ W niniejszej monografii traktuję naród jako ogół członków społeczeństwa zamieszkującego dane państwo – obywatele tego państwa.

⁵⁰ Zob. C. Znamierowski, dz.cyt., s. 76-78.

⁵¹ Błędem byłoby posługiwanie się terminem „bezpieczeństwo narodowe” w odniesieniu do wielu państw znajdujących w stanie rozkładu, państw dyktatorskich, komunistycznych czy faszystowskich. W wielu z nich bezpieczeństwo państwa, w taki czy inny sposób, jest zapewniane, ale czy jest tam bezpieczeństwo narodowe?

Niewątpliwie istnieje silne pokrewieństwo, a w określonych wypadkach tożsamość, między bezpieczeństwem narodowym i bezpieczeństwem państwa. Jednak jak stwierdza Katarzyna Dunaj: „Nie można jednak między tymi pojęciami postawić znaku równości, gdyż w ten sposób doszłoby do nadmiernego i nieuzasadnionego ograniczenia pojęcia «bezpieczeństwo narodowe»”⁵². Zauważmy, że to pierwsze pojęcie w prawodawstwie rozszerza tradycyjne rozumienie bezpieczeństwa państwa, związane z realizacją przedsięwzięć na rzecz zachowania terytorium, biologicznego przetrwania ludności, zachowania suwerennej władzy oraz ładu wewnętrznego i porządku prawnego, ochronę i obronę dóbr, a także wsparcie realizacji celów i interesów właściwych jednostkom i grupom społecznym, z grupą państwową łącznie, historycznie, sytuacyjnie, przedmiotowo i podmiotowo zmiennych. Z tego też względu w ujęciu systemu prawa wielu państw należy dostrzegać różnice między bezpieczeństwem państwa a bezpieczeństwem narodowym, przy czym to drugie jest pojęciem zbiorczym, obejmującym bezpieczeństwo państwa, a także jednostek i grup społecznych. Prawodawca zazwyczaj z dużą starannością rozróżnia bezpieczeństwo państwa i bezpieczeństwo narodowe, częściej jednak podkreślając domenę bezpieczeństwa państwa. Z bezpieczeństwem narodowym jako pełnoprawnym terminem prawnym i prawniczym jest o wiele gorzej.

Bezpieczeństwo państwa wynika z faktu państwowej organizacji społeczeństwa (ogółu obywateli). Zatem wszystko, co wiąże się z niezakłóconym funkcjonowaniem i rozwojem państwa, a także zamieszkującego je i utożsamiającego się z nim społeczeństwa, postrzegamy w kategoriach bezpieczeństwa państwa. Są jednak stany rzeczy, problemy, zdarzenia, które oddziałują negatywnie na ludzi lub dezorganizują ich codzienne funkcjonowanie, lecz nie mają związku z bezpieczeństwem państwa i nie stanowią zagrożenia dla funkcjonowania i przetrwania państwa. Dotyczą one sytuacji, które wpisane są w codzienne funkcjonowanie społeczeństwa, jak m.in.: przestępczość pospolita, w tym kryminalna, niektóre formy przestępczości

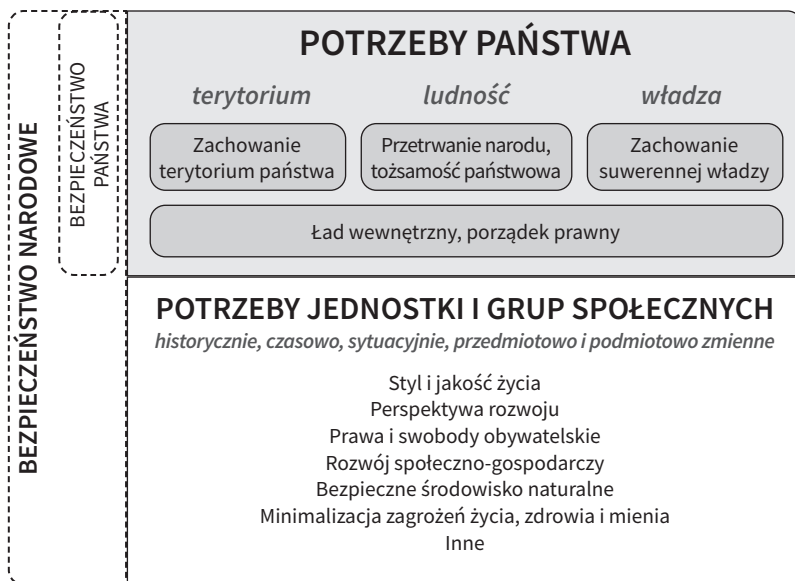
⁵² K. Dunaj, *Istota bezpieczeństwa państwa*, [w:] M. Czuryk, K. Dunaj, M. Karpiuk, K. Prokop, *Bezpieczeństwo państwa. Zagadnienia prawne i administracyjne*, Olsztyn 2016, s. 21.

zorganizowanej, katastrofy naturalne, anomalie pogodowe, awarie techniczne i katastrofy budowlane, pożary, zagrożenia radiologiczne, chemiczne i ekologiczne, zagrożenia komunikacyjne, strajki i zamieszki społeczne, zagrożenia informacyjne i w cyberprzestrzeni. Te i inne zjawiska wpisują się w materię szeroko pojętego bezpieczeństwa narodowego, lecz nie mogą być postrzegane w tradycyjnych kategoriach bezpieczeństwa państwa.

Bezpieczeństwo narodowe jako pojęcie szersze od bezpieczeństwa państwa obejmuje:

- to, co stanowi klasyczną domenę bezpieczeństwa państwa, a więc działania, które mają na względzie zapewnienie przetrwania państwa, jego ochronę (ochronę jego interesów) i obronę (jego terytorium, ludności i władzy) jako instytucji politycznej, terytorialnej, ekonomicznej, prawnej, społecznej i przymusowej przed zagrożeniami natury wewnętrznej i zewnętrznej, które godzą głównie w konstytucyjny ustrój państwa, bezpieczeństwo obywateli (w tym prawa i wolności obywatela), porządek publiczny, suwerenność, niepodległość, niepodzielność terytorium, a także ważny interes gospodarczy (ekonomiczny),
- działania na rzecz zabezpieczenia wolnych od zagrożeń warunków bytu i rozwoju jednostek i grup społecznych, w tym m.in.: ochronę jakości ich życia, solidarności i zwartości społecznej, praw i wolności człowieka, własności prywatnej, zdrowia i życia ludzi, wolności sumienia i wyznania, wolności seksualnej i obyczajności, czci i nieetykalności cielesnej, mienia i środowiska, dziedzictwa kulturowego, tożsamości narodowej, zwyczajów i obyczajów bliskich członkom danej społeczności, niemających związku z organizacją państwową.

Bezpieczeństwo narodowe może być postrzegane jako najważniejsza wartość, potrzeba narodowa, priorytetowy cel działalności państwa, jednostek i grup społecznych, a jednocześnie proces obejmujący różnorodne środki, gwarantujące trwałą, wolną od zakłóceń byt i rozwój narodowy (państwa), w tym ochronę i obronę państwa jako instytucji politycznej oraz ochronę jednostek i całego społeczeństwa, ich dóbr i środowiska naturalnego przed zagrożeniami, które w znaczący sposób ograniczają jego funkcjonowanie lub godzą w dobra podlegające szczególnej ochronie.

Ryc. 1. Bezpieczeństwo narodowe a tradycyjnie pojmowane bezpieczeństwo państwa

Źródło: Opracowanie własne.

Z treści definicji wynika, że:

- bezpieczeństwo narodowe stanowi jedną z najważniejszych potrzeb społecznych, w tym grupy państwowej w szczególności;
- jest priorytetowym celem działań państwa jednostek i grup społecznych;
- jest procesem, który obejmuje różnorodne środki, czyli działania na arenie międzynarodowej i wewnętrznej, m.in.: o charakterze dyplomatycznym, ekonomicznym, militarnym, kulturowym, specjalnym, normatywnym, naukowo-technicznym i psychospołecznym;
- obejmuje działania ochronne i obronne mające na celu stworzenie sprzyjających i bezpiecznych warunków bytu i rozwoju narodowego (państwa), w tym ochronę i obronę państwa jako instytucji politycznej oraz ochronę jednostek i całego społeczeństwa, ich dóbr i środowiska naturalnego przez zagrożeniami, które w znaczący sposób ograniczają jego funkcjonowanie lub godzą w dobra podlegające szczególnej ochronie;

- ze względu na to, że realizacja określonych potrzeb i celów wymaga instytucjonalizacji działań, więc istnienia formalnej, celowo utworzonej organizacji, podziału funkcji między jej składniki elementarne na kierownicze (koordynacyjne) i wykonawcze, określenia realizacji między nimi, można przyjąć, że – w efekcie – powstają twory organizacyjne, którym powierza się realizację zadań w tym zakresie, noszące cechy systemów z systemem bezpieczeństwa narodowego włącznie.

1.2.3. Bezpieczeństwo wewnętrzne a bezpieczeństwo zewnętrzne państwa

Chociaż coraz częściej twierdzi się, że zacierają się granice między wewnętrznym i zewnętrznym wymiarem bezpieczeństwa narodowego, to w dalszym ciągu, używając słów Ryszarda Zięby, „(...) zasadne jest wyodrębnienie dwóch aspektów bezpieczeństwa: wewnętrznego i zewnętrznego”⁵³. Ważne jest przy tym właściwe, a przynajmniej konsekwentne, rozróżnianie znaczenia tych dwóch terminów, ich zakresu pojęciowego, a w konsekwencji wzajemnych zależności zachodzących między nimi.

W literaturze przedmiotu występują różne i odmienne interpretacje bezpieczeństwa wewnętrznego i bezpieczeństwa zewnętrznego dowolnego podmiotu w ogóle oraz państwa w szczególności. Warto więc, w oderwaniu od tych poglądów, poczynić wywód logiczny o istocie bezpieczeństwa wewnętrznego oraz zewnętrznego dowolnego podmiotu.

Każdy podmiot (tu skupiamy się na podmiotach o naturze społecznej) ma swoje specyficzne właściwości, a jednocześnie funkcjonuje w określonym środowisku, co powoduje, że jego istnienie uzależnione jest od jego wewnętrznego stanu i wpływu czynników zewnętrznych. To zaś sprawia, że po pierwsze zabiega o swą wewnętrzną sprawność, kondycję psychofizyczną i rozwój, a po wtóre troszczy się o to, by inne podmioty mu sprzyjały, a przynajmniej nie wpływały negatywnie na jego funkcjonowanie. Z punktu widzenia bezpieczeństwa u podłoża

⁵³ R. Zięba, dz.cyt., s. 3.

(źródła) tych działań leżą zawsze zagrożenia, konsekwentnie zewnętrzne i (lub) wewnętrzne.

Zgodnie z powszechnym poglądem w tej materii, zagrożenie oznacza stan psychiki i świadomości wywołany przez zjawiska postrzegane jako negatywne (niebezpieczne), a jednocześnie jest zespołem okoliczności wewnętrznych i (lub) zewnętrznych, który może spowodować powstanie stanu niebezpiecznego dla danego podmiotu (jest źródłem takiego stanu).

Mimo logicznej spójności definicji zagrożenia, wielokrotnie spotykamy się z przekłamaniami w stosowaniu tego terminu. I tak, zamiast brać pod uwagę okoliczności, które mogą doprowadzić do powstania stanu niebezpiecznego jako zagrożenie danego podmiotu określa się ów niebezpieczny stan jego funkcjonowania. Często więc jako zagrożenie wojenne określa się lokalny konflikt zbrojny lub wojnę na dużą skalę. I to jest błędne. Oto bowiem te dwa przypadki oznaczają stany niebezpieczne dla funkcjonowania państwa, a co za tym idzie, nie są one zagrożeniami wojennymi. Natomiast takimi zagrożeniami są okoliczności, które do tych stanów mogą doprowadzić, czyli m.in.: spory zewnętrzne i wewnętrzne, ruchy secesjonistyczne i ich popieranie, tworzenie sfer wpływów lub regionalnej dominacji, próby zastraszania państw, brak zdolności do pokojowego rozwiązywania napięć i konfliktów, słabość rządów i społeczeństwa obywatelskiego, słaba demokratyczna kontrola nad siłami zbrojnymi, tolerancja sił nieposłusznych konstytucyjnie ustanowionym władzom, ruchy nacjonalistyczne, rasizm i inne formy nietolerancji, polaryzacja i fragmentyzacja społeczeństw, spory ekonomiczne, proliferacja BMR, nielegalny handel bronią, handel narkotykami, zbrojenia.

Odpowiedzieć należy zatem na pytanie, czy konflikt lokalny lub wojna nie są zagrożeniami. Są, lecz już zagrożeniami powstania w konsekwencji innego, kolejnego stanu niebezpiecznego, a więc m.in.: utraty niepodległości, okupacji, upadku państwa, ludobójstwa, przerwania dotychczasowego procesu rozwoju. W konsekwencji otrzymujemy, że zagrożenie wywołuje stan niebezpieczny, który z kolei jest zagrożeniem powstania kolejnego stanu niebezpiecznego, a ten z kolei jest znowu zagrożeniem itd.

ZAGROŻENIA BEZPIECZEŃSTWA KULTUROWEGO WARMII w XXI WIEKU

ZAGROŻENIA BEZPIECZEŃSTWA KULTUROWEGO WARMII w XXI WIEKU

Robert Boroch

Warszawa
2025

Recenzenci:

dr hab. Cezary Smuniewski, prof. Uniwersytetu Warszawskiego

dr hab. Ilona Urych, prof. Akademii Sztuki Wojennej

Redakcja i korekta:

Anna „Kara Kalem”

Projekt okładki:

Servet Hoşaf

Wykonanie okładki i opracowanie graficzne książki:

Servet Hoşaf

Copyright © Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej, 2025

Copyright © Robert Borocho, 2025

ISBN 978-83-68170-78-8

Wydanie I

Publikacja sfinansowana ze środków własnych autora.

Wydawca:

Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej

ul. 11 Listopada 17/19, 03-446 Warszawa

www.two.edu.pl

e-mail: kontakt@two.edu.pl

Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej znajduje się w wykazie wydawnictw publikujących recenzowane monografie naukowe, ogłoszonym przez Ministra Edukacji i Nauki: poziom I – 80 pkt, Lp. 745, UIW – 75 200.

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Rozdział I	
ZARYS PROBLEMATYKI BEZPIECZEŃSTWA KULTUROWEGO	
1.1. Wprowadzenie	12
1.2. Znaczenie badań w obszarze bezpieczeństwa kulturowego	22
1.3. Kultura w systemie bezpieczeństwa narodowego	27
1.4. Definicja kultury w aspekcie bezpieczeństwa kulturowego	30
1.5. Społeczne kategorie bezpieczeństwa kulturowego – ważniejsze przykłady	36
1.5.1. Środowisko społeczno-kulturowe	36
1.5.2. Pogranicze	37
1.5.3. Tożsamość – narodowość – etniczność	42
1.5.4. Kapitał grupy społecznej	48
1.6. Antropologiczne kategorie bezpieczeństwa kulturowego – ważniejsze przykłady	49
1.6.1. Agresja antropologiczna	49
1.6.2. Obrona antropologiczna	51
1.6.3. Szpiegostwo antropologiczne	52
Rozdział II	
KSZTAŁTOWANIE SIĘ STRUKTUR SPOŁECZNYCH WARMII	
2.1. Wprowadzenie	55
2.2. Warmia w latach 1945–2020	56
2.3. „Święta Warmia” jako wspólnota kulturowo-religijna	60
2.4. Strategiczne znaczenie Prus Wschodnich	62
2.5. Naturalizacja kulturowa Warmii – strategia PRL-owska	64
2.6. Antropologia stosowana w stronę antropologii wojskowej	74
2.6.1. Naturalizacja kulturowa Warmii – przykłady empiryczne	80
2.6.2. Zacieranie kultury materialnej	81
2.6.3. Nasycenie przestrzeni społecznej artefaktami symbolicznymi	86
Rozdział III	
ZAŁOŻENIA BADAWCZE I METODOLOGIA BADAŃ	
3.1. Wprowadzenie	91
3.2. Przedmiot badań	92
3.3. Cel badań	93
3.4. Założenia badawcze	94
3.5. Metody, techniki i narzędzia badawcze	102
3.5.1. Historia mówiona	102
3.5.2. Analiza jakościowa danych	105
3.5.3. Formalna Analiza Konceptualna	106
3.6. Ankiety z pytaniami otwartymi	108
3.7. Charakterystyka badań	109

3.7.1. Struktura płci	109
3.7.2. Struktura wiekowa	109
3.7.3. Struktura wykształcenia	110
3.7.4. Miejsce zamieszkania	111

Rozdział IV

ZAGROŻENIA BEZPIECZEŃSTWA KULTUROWEGO WARMII W ŚWIETLE BADAŃ WŁASNYCH

4.1. Wprowadzenie	112
4.2. Zagrożenia wewnętrzne – wyniki badań (wybrane przykłady)	112
4.2.1. Dobre Miasto – murale i tablice informacyjne	113
4.2.2. Lidzbark Warmiński – nazewnictwo ulic	115
4.2.3. Barczewo – nieostrość semantyczna tablic pamiątkowych	117
4.2.4. Reszel, Biskupiec, Frombork – zastępowanie faktów historycznych narracją zideologizowaną	119
4.2.5. Postrzeganie kultury regionalnej	128
4.2.6. Podsumowanie i prognozy	136
4.3. Zagrożenia zewnętrzne – wyniki badań (wybrane przykłady)	147
4.3.1. Granica – pogranicze – wymiar prawno-społeczny w kontekście geograficznym	147
4.3.2. Kontakty językowe	152
4.3.3. „Kultura granicy” – dwie strony medalu	155
4.3.4. „Wojna pomnikowa” – wojna propagandowa	158
4.3.5. Podsumowanie i prognozy	167
4.4. Potencjalne zagrożenia bezpieczeństwa kulturowego Warmii	174

Rozdział V

ANTROPOLOGICZNA KONCEPCJA MODELU BEZPIECZEŃSTWA KULTUROWEGO WARMII

5.1. Wprowadzenie	189
5.2. Antropologia jako narzędzie badawcze w naukach o bezpieczeństwie	190
5.3. Propozycja antropologicznego modelu bezpieczeństwa kulturowego Warmii	195
5.3.1. Struktura organizacyjna antropologicznego zespołu badawczego	195
5.3.2. Zadania operacyjne	196
5.3.3. Szpiegostwo i kontrwywiad antropologiczny	198
5.4. Monitorowanie poziomu bezpieczeństwa kulturowego Warmii	210
Zakończenie	215
Spis tabel	219
Spis rysunków	220
Spis fotografii	221
Bibliografia	226
Aneks	244

Wstęp

Wykorzystywanie środowiska społeczno-kulturowego w celu zdobywania przewagi militarnej i niemilitarnej nad przeciwnikiem nie jest w historii ludzkości zjawiskiem nowym. Czynniki kulturowe, takie jak język, religia, tradycja, wartości czy historia, od czasów najdawniejszych były przedmiotem szczególnego zainteresowania rywalizujących państw czy ludów. Przykłady można znaleźć w historii rejestrowanej, np. w tekstach autorstwa Tukidydesa – *Wojna peloponeska* (gr. *ἱστορία του πελοποννησιακού πολέμου*), Herodota – *Dzieje* (gr. *ἱστορίαι*) czy też Juliusza Cezara – *O wojnie galijskiej* (łac. *Commentarii de bello Gallico*). Oprócz tego znane są wydarzenia historyczne skutkujące niemal doszczętnym wyniszczeniem fizycznym narodów czy zniszczeniem kultury konstytuującej naród jako wspólnotę społeczno-kulturową, np. III wojna punicka (149–146 r. p.n.e.), wojna paragwajska (1864–1870) czy kolonizacja brytyjska Mauretanii.

Wydarzenia XX wieku przynoszą bezprecedensowe doświadczenia celowego niszczenia narodów i ich kultur. Nie sposób wręcz w tym miejscu wymienić wszystkich przykładów takich działań. Wiek XXI z kolei niesie dalsze odstony wyrafinowanego prowadzenia konfliktu w środowisku społeczno-kulturowym. Środowisko to staje się kolejnym obszarem rywalizacji, który został nazwany Obszarem Operacyjnym 6: Kultura¹.

Pojęcie bezpieczeństwa w XXI wieku stało się jedną z kluczowych kategorii analitycznych ważnych dla rozwoju i przetrwania człowieka. Nie jest zatem zaskakujące uznanie czynników kulturotwórczych za istotne z punktu widzenia bezpieczeństwa państwa. Przykładem

¹ „Obszar Operacyjny 6: Kultura to termin zaproponowany przez A. Korzeniowską-Bihun w grudniu 2023 roku. Zakres terminu związany jest z nomenklaturą operacji wielodomenowych NATO. Później, w 2023 r., R. Boroch zdefiniował Obszar Operacyjny 6: Kultura w następujący sposób: odnosi się do operacji wojskowych lub „podobnych do wojskowych” prowadzonych w środowisku społecznym. Operacje te mogą obejmować uderzenia hybrydowe, takie jak kryzys na granicy polsko-białoruskiej w 2021 r., lub operacje hybrydowe, takie jak działania separatystyczne na Ukrainie organizowane przez Federację Rosyjską w celu aneksji ziem ukraińskich”. Zob. R. Boroch, A. Korzeniowska-Bihun, *City in conflict – Military anthropology Perspective 2023*, „Wiedza Obronna” 2023, t. 4, nr 285.

zmiany świadomości w tym obszarze jest uwzględnienie kultury jako filaru zrównoważonego rozwoju państwa na równi z ekonomią, ekologią i polityką.

W skład filaru kulturowego wchodzi m.in. tożsamość, wierzenia, religia, uczenie się, utrwalanie informacji w świadomości zbiorowej czy dobrostan psychiczny obywateli². Zrozumienie dynamiki zmian społecznych wiąże się ze zrozumieniem czynników kulturotwórczych, które są reprezentacją – behawioralną i kognitywną – zachowań i działań ludzkich jako zbiorowości. Dostrzeżenie tej relacji pozwala wyjaśnić motywacje działań indywidualnej jednostki, jak i grup, umożliwia odkrywanie czynników konfliktowych oraz identyfikowanie potencjalnych zagrożeń bezpieczeństwa w możliwie szerszym kontekście³.

Od samego początku wszelkich systematycznych badań, także w zakresie bezpieczeństwa, widoczny jest spór ontologiczny, który dotyczy obiektywizmu poznania: „co poznajemy” oraz „jak poznajemy”⁴. Spór ten, jak zauważył Józef Dębowski, ma długą historię, zaś zmieniające się nieustannie środowisko społeczno-kulturowe nie sprzyja wypracowaniu jednoznacznych rozwiązań⁵. Zmiany w środowisku społeczno-kulturowym niektórzy badacze porównują alegorycznie do strzałki czasu, metafory zaproponowanej przez fizyka Arthura Eddingtona w roku 1927; strzałka czasu biegnie tylko w jednym kierunku, zmieniając wszelki byt.

² Przykładem jest rosnące zainteresowanie państwa bezpieczeństwem psychologicznym obywateli, np. w Szwecji 1 stycznia 2022 roku rozpoczęła działalność Agencja Obrony Psychologicznej, która specjalizuje się w społecznych operacjach psychologicznych, źródło: <https://www.mpf.se/en/> [dostęp: 10.01.2022].

³ K. Trochowska, *Kompetencje międzykulturowe dla bezpieczeństwa i obronności. Teoria i praktyka*. Warszawa 2016, s. 17–70. Przykładem wykorzystania do prognozowania konfliktów za pomocą badań antropologicznych na początku lat 20. XX wieku była chicagowska szkoła socjologii – Robert E. Park, *The City* (1915) – koncentrująca się na empirycznych eksploracjach terenów miejskich – obszarów tzw. działania społecznego pod kątem konfliktów społecznych w rozumieniu Maxa Webera, zob. S. Guzzini, *Re-reading Weber or the three fields for the analysis of power in international relations*, „DIIS Working Paper” 2007, nr 29, s. 6–12

⁴ Józef Dębowski, *Teoriopoznawczy prezentacjonizm a realizm*, „Analiza i Egzystencja” 2005, nr 2, s. 73–111.

⁵ Tamże, s. 74.

Jeszcze inni badacze wskazują na tzw. „kontinuum czasowe zjawisk społeczno-kulturowych”, czyli bezpośrednie wchodzenie w zdarzenia społeczno-kulturowe i uczestnictwo w nich, co determinuje ograniczony czas życia człowieka. Propozycja ta wpisuje się w szeroki paradygmat antropologiczny, społeczny, jak i filozoficzny.

Innym ujęciem jest „aktywna rekonstrukcja” czy hipostazowanie rzeczywistości zjawisk społeczno-kulturowych poprzez ciągłą interpretację. To ujęcie wpisuje się w paradygmat humanistyczno-hermeneutyczny. Kolejne podejścia starają się łączyć wskazane paradygmaty, co jest zadaniem trudnym. Nasuwa się w tym miejscu pytanie o przyczyny takiego różnicowania. Odpowiedź jest złożona i wieloaspektowa: z jednej strony środowisko społeczno-kulturowe określa wszelkie relacje międzyludzkie, z drugiej zaś uściśla strukturalne granice poznania. W środowisku społeczno-kulturowym konkretyzują się takie kategorie jak świadomość i samoświadomość zbiorowa, które budują tożsamość indywidualną i grupową człowieka. Następnie reprezentacją tożsamości jest rzeczywistość symboliczna konkretyzowana przez artefakty oraz spajana aksjologicznie i estetycznie. Pozwala człowiekowi na uczestnictwo w kontinuum społeczno-kulturowym, do którego należą język, obyczaje, religia, wspólna historia czy światopogląd⁶ – są to kluczowe elementy, które pozwalają dostrzegać różnice względem innych, podobnych wspólnot w kategoriach „swój” – „obcy”.

Wiek XXI przynosi nowe spojrzenie na sposób wykorzystania składowych środowiska społeczno-kulturowego we współczesnych konfliktach kulturowych czy zbrojnych. Przykładem wykorzystania antropologicznych metod badawczych był amerykański program Human Terrain System (HTS) realizowany w Iraku oraz Afganistanie w latach 2006–2014.

Głównym celem strategicznym programu HTS było zbieranie i przetwarzanie danych antropologicznych, np. w zakresie lokalnych zwyczajów, struktury społecznej, wartości itd., w celu opracowania adekwatnej strategii wojskowej obniżającej eskalację kinetyczną konfliktu. Program wzbudzał liczne dyskusje odnośnie do kwestii etycznych.

⁶ Zob. Anna Ziółkowska, *Rola świadomości w konstytuowaniu człowieka*, Poznań 2011.

Jednakże rosyjski program „wojennej antropologii” zapoczątkowany w roku 1999 zepchnął kwestie aksjologiczne na plan dalszy. W strategii walki hybrydowej w Obszarze Operacyjnym 6 Federacja Rosyjska wykorzystywała czynniki społeczno-kulturowe w celu osiągnięcia przewagi np. informacyjnej i ideologicznej nad przeciwnikiem. Wykorzystywane były więc do celów wojskowych kognitywne środki oddziaływania społecznego, takie jak psychometria, oddziaływanie informacyjne, radykalizacja ideologiczna, behawioralna itd. Wszystkie te elementy współcześnie nazywa się wojną kognitywną (ang. CogWare).

Problematyka niniejszej pracy dotyczy bezpieczeństwa kulturowego Warmii w kontekście zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych w Obszarze Operacyjnym 6. Badania terenowe zostały przeprowadzone w latach 2015–2021 i obejmowały miasta (kolejność alfabetyczna): Barczewo, Biskupiec, Bisztynek, Braniewo, Dobrze Miasto, Frombork, Jeziorany, Lidzbark Warmiński, Olsztyn, Reszel oraz wsie: Beżławki (Mazury), Biesowo, Czerwonka, Łęczany, Radostowo, Święta Lipka, Węgój. Dodatkowo w celu porównania zostały przeprowadzone wizyty studyjne w Obwodzie Królewieckim w celu wychwycenia strategii naturalizacji kulturowej stosowanej po drugiej stronie granicy.

W pracy został przyjęty antropologiczny paradygmat rozumienia zjawisk społeczno-kulturowych wraz z konsekwencjami metodologicznymi takiego ujęcia. Ponadto zaproponowano autorską koncepcję agresji antropologicznej oraz obrony antropologicznej. Koncepcja ta dodatkowo została wyjaśniona w licznych publikacjach rozproszonych, stworzonych we współautorstwie z antropolożką wojskową Anną Korzeniowską-Bihun. Wyniki badań terenowych w tym aspekcie pozwoliły na sformułowanie hipotezy, iż konfrontacyjna naturalizacja kulturowa sprzyja powstawaniu w środowisku społeczno-kulturowym stref umożliwiających przeprowadzenie skutecznego uderzenia lub operacji hybrydowej w Obszarze 6. W konsekwencji, wzorując się na projekcie HTS, została zaproponowana koncepcja modelu bezpieczeństwa kulturowego Warmii.

W rozdziale I pt. „Zarys problematyki bezpieczeństwa kulturowego” nakreślony został aktualny stan badań; omówiono także kategorie

bezpieczeństwa kulturowego. W rozdziale II pt. „Kształtowanie się struktur społecznych Warmii” zaprezentowano proces kształtowania się społeczno-kulturowej formacji w latach 1945–2000 i wpływu naturalizacji kulturowej na tożsamość mieszkańców. Rozdział III pt. „Metodologia badań” poświęcony został objaśnieniu wykorzystanych metod badawczych. W rozdziale IV pt. „Zagrożenia bezpieczeństwa kulturowego Warmii w świetle badań własnych” przedstawione zostały wyniki badań wraz z komentarzem. Rozdział V, ostatni, pt. „Antropologiczna koncepcja modelu bezpieczeństwa kulturowego Warmii” przedstawia natomiast propozycję monitorowania stanu bezpieczeństwa kulturowego Warmii w postaci koncepcji modelu bezpieczeństwa kulturowego.

Rozdział I

ZARYS PROBLEMATYKI BEZPIECZEŃSTW. KULTUROWEGO

1.1. Wprowadzenie

Termin specjalistyczny⁷ bezpieczeństwo kulturowe jest semantyczną reprezentacją połączenia zakresów nazw „bezpieczeństwo” oraz „kultura”⁸. Termin „bezpieczeństwo” używany jest w różnych dyscyplinach naukowych, np. w stosunkach międzynarodowych, politologii czy naukach o bezpieczeństwie⁹. Słowo „kultura” także jest terminem,

⁷ Termin specjalistyczny (dalej: termin) należy do systemu terminologicznego określonej dyscypliny naukowej, zatem termin „bezpieczeństwo kulturowe” należy do systemu terminologicznego nauk o bezpieczeństwie. System terminologiczny dyscypliny naukowej spełnia warunki: spójności, kompletności, uporządkowania, harmonijności itd. Ponadto termin posiada definicję w sensie logicznym i jest semantyczną reprezentacją pojęcia. Zob. W. Nowicki, *Podstawy terminologii*, Warszawa 1986; J. Łukszyn i W. Zmarzer, *Teoretyczne podstawy terminologii*, Warszawa 2001.

⁸ W niektórych pracach widoczny jest tzw. dryft lingwistyczny, polegający na adaptacji definicji nominalnych czy słownikowych zawartych w Słowniku Języka Polskiego. Taka procedura badawcza stawia poza nawias definicje realne czy pseudodefinicje. Przykładem jest artykuł Bogdana M. Szulca, pt. *Nauki o Bezpieczeństwie. Diagnozy. Dylematy. Sugestie*, [w:] *Konteksty teoretyczne i edukacyjne Nauk o Bezpieczeństwie*, red. B. M. Szulc, A. Pieczywok, I. Osmólska, Słupsk 2024, s. 21. Autor przyjmuje definicję nominalną kultury, która jest nieadekwatna, tzn. definicja jest zbyt szeroka, nie uwzględnia specyfiki kontekstów historyczno-społecznych, nie bierze pod uwagę złożoności interakcji czynników konstytuujących kulturę itd. W konsekwencji utrwalany jest podział na kulturę materialną i kulturę duchową. Nieadekwatność takiego podziału została wykazana m.in. w monografii Alfreda L. Kroebera, Clyde'a Kluckhohna, *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*, Assistance of Wayne Untereiner, Appendings by Alfred G. Meyer, Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, Harvard University, Vol. XLVII, No. 1, Cambridge, Massachusetts 1952. Podsumowując: (1) kultura materialna jest (materialną) reprezentacją kultury duchowej; (2) kultura duchowa oraz kultura materialna pozostają w relacji równoważności, czyli: [1] $a \equiv a$; [2] jeżeli $a \equiv b$, to $b \equiv a$; [3] jeżeli $a \equiv b$ i $b \equiv c$, to $a \equiv c$; (3) kultura jest zjawiskiem holistycznym. Jednakże uwzględniając operacjonalizację bezpieczeństwa kulturowego, przyjęty podział, mimo że nieadekwatny, w kontekście praktyki ochrony dóbr kultury wydaje się sensowny, co jest pozorne. Podział ten jest utrwalony w prawie krajowym oraz w procedurach ochrony dóbr kultury. Nietrudno zauważyć, że pójście na skróty nie docenia ważności czynników semiotycznych w kształtowaniu zachowań ludzkich oraz materialnych reprezentacji idei.

⁹ J. Czaja, *Kulturowy wymiar bezpieczeństwa. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2013, s. 26.

np. w socjologii, antropologii społeczno-kulturowej czy w naukach o kulturze i religii¹⁰. Wymienione dyscypliny naukowe łączą zakresy terminów bezpieczeństwa i kultury – np. nauki o bezpieczeństwie czy antropologia wojskowa (ang. *military anthropology*)¹¹. Innymi słowy, termin bezpieczeństwo kulturowe posiada desygnat abstrakcyjny, którego reprezentacje funkcjonują w różnych systemach

¹⁰ Na potrzeby niniejszej pracy przyjmuje się antropologiczną definicję kultury za A. L. Kroeber, C. Kluckhohn, *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*, Assistance of Wayne Untereiner, Appendings by Alfred G. Meyer, Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, Harvard University, t. XLVII, nr 1, Cambridge, Massachusetts 1952.

¹¹ Antropologia wojskowa (ang. *military anthropology*) – jako termin specjalistyczny antropologii społeczno-kulturowej określenie to zostało po raz pierwszy użyte w języku angielskim przez George’a R. Lucasa w książce pt. *Anthropologists in Arms. The Ethics of Military Anthropology* (2009) odnośnie do programu Human Terrain System (dalej HTS), w którym wykorzystano metodologię antropologii społecznej i kulturowej w rozumieniu amerykańskim (dokładniej boasowskim) w zakresie pozyskania i analizy danych empirycznych. Projekt HTS był realizowany od 2003 roku w Iraku; oficjalnie projekt zakończono w roku 2007. Wykorzystanie antropologii jako narzędzia wpływu społecznego czy narzędzia przewagi informacyjnej i propagandowej sięga czasów najdawniejszych, jednakże w wieku XX antropologia jako narzędzie walki zostało umocowane formalnie w strukturach armii, jak i w strukturach ośrodków naukowych. Sztandarowym przykładem jest tu działalność Clyde’a Kluckhohna, np. w czasie II wojny światowej w biurze wywiadowczym Ministerstwa Wojny i Informacji pod bezpośrednim zwierzchnictwem Alexandra Leightona (analiza morale japońskiego żołnierza); następnie Kluckhohn pracował jako zastępca dyrektora w Departamencie Wojny i w Ministerstwie Wojny i Informacji, sekcja *Joint Morale Survey*; 1946–1947 był ekspertem w Głównej Kwaterze MacArthura w Tokio; założył i kierował także centrum badawczym – Harvard Russian Research Centre (dalej HRRC). HRRC funkcjonowało od 1 lutego 1948 do 1 lipca 1953 roku. Głównym celem HRRC była analiza działań ZSRR na arenie międzynarodowej oraz tzw. biały wywiad (ang. *open-source intelligence*). Zasadnicza praca Kluckhohna, jak i jego zespołu wpisuje się w szpiegostwo antropologiczne, którego jest nieoficjalnym twórcą. Koneksje polityczne Kluckhohna rzutowały na jego lekceważący stosunek do środowiska naukowego – np. na podstawie wywiadu przeprowadzonego przeze mnie w roku 2019 narrator_o wspomina Kluckhohna jako człowieka nieprzyjemnego, o konserwatywnych poglądach, złośliwego męskiego szowinistę. Zob. R. Boroch, *Kultura w systematyce Alfreda L. Kroebera i Clyde’a Kluckhohna*, Warszawa 2013; R. Boroch, *Wywiad antropologiczny – przyczynek do antropologii stosowanej*, „Bezpieczeństwo. Obronność. Socjologia” 2016, nr 3(5), s. 5–18; W.M. Kowalski, *Antropolodzy na wojnie. O „brudnej” użyteczności nauk społecznych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015; Anthony Q. Hazard, *Boasians at War: Anthropology, Race, and World War II*, Palgrave Macmillan, 2020; L. R. George, *Anthropologists in Arms. The Ethics of Military Anthropology*, New York 2009; M. McFate, *Military Anthropology: Soldiers, Scholars and Subjects at the Margins of Empire*, Oxford 2018.

semantyczno-semiotycznych w sektorowych obszarach kultury, tworząc środowisko społeczno-kulturowe bezpieczeństwa¹².

Podstawy teoretyczne bezpieczeństwa kulturowego opierają się na kilku kluczowych elementach, które określają ontologię oraz epistemologię tej specjalizacji naukowej. W wymiarze ontologicznym bezpieczeństwo kulturowe opiera się na tożsamości kulturowej jako kategorii niezbędnej do przetrwania i rozwoju narodu jako wspólnoty historyczno-kulturowej oraz wspólnoty polityczno-ideologicznej. W obu wypadkach mamy do czynienia z narodem, jednakże w przypadku pierwszym będzie to paradygmat antropologiczny, w przypadku drugim zaś paradygmat politologiczny. Konsekwentnie, podstawą rozumowania jest poszukiwanie odpowiedzi na pytania odnoszące się do zdolności przetrwania i rozwoju narodu zarówno w sensie antropologicznym, jak i politycznym.

Główne kategorie ontologiczne bezpieczeństwa kulturowego to: (1) tożsamość kulturowa – jest warunkiem koniecznym przetrwania i rozwoju grupy społecznej, etnicznej czy narodu jako formacji odrębnej kulturowo, społecznie i politycznie od innych podobnych struktur społecznych¹³; (2) dobra kultury – reprezentacja odrębności kulturowej stanowiąca warunek konieczny kształtowania się tożsamości; (3) normy i wartości – determinują zachowania ludzkie, są warunkiem koniecznym spójności wspólnoty; (4) kapitał ludzki, kapitał społeczny oraz kapitał kulturowy – jakość wymienionych kapitałów jest warunkiem koniecznym rozwoju społeczno-kulturowego; (5) świadomość zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych, które mogą wpłynąć na zniszczenie formacji kulturowej. Podsumowując, wymiar ontologiczny bezpieczeństwa kulturowego to zdolności przetrwania i rozwoju grupy, narodu oraz państwa w środowisku bezpieczeństwa, czyli zbioru różnorodnych czynników wewnętrznych i zewnętrznych, które wpływają na poczucie bezpieczeństwa człowieka indywidualnego i kolektywnego,

¹² Zob. A. Jankisz, *Zagadnienia semiotyki logicznej i ogólnej metodologii nauk*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie, Kraków 2023.

¹³ Grupa społeczna, to zbiór osób mających wspólne cechy, cele i wartości; grupa etniczna to zbiór osób mających wspólne pochodzenie, historię, język, religię, tradycję itd.

np. grup etnicznych czy narodowych, w konsekwencji zaś także podmiotów państwowych.

Wymiar epistemologiczny bezpieczeństwa kulturowego dotyczy zakresu definicyjnego bezpieczeństwa kulturowego, metodologii badań teoriopoznawczych i empirycznych, metodologii pozyskiwania, gromadzenia i interpretacji danych, metodologii łączenia wiedzy empirycznej i teoretycznej, metodologii testowania hipotez itd.

Wszystko to wyznacza ontologiczno-epistemologiczne ramy aksjomatyki bezpieczeństwa kulturowego¹⁴. Elementy takie jak ochrona dóbr kultury, kształtowanie tożsamości kulturowej, edukacja i świadomość społeczno-obywatelska, polityka kulturalna, współpraca międzynarodowa, zarządzanie kryzysowe czy badania naukowe teoriopoznawcze i empiryczne, stanowią fundament operacjonalizacji bezpieczeństwa kulturowego.

Czynniki kognitywne, takie jak percepcja, pamięć, myślenie, przekonania i postawy czy rozumienie zjawisk społecznych odgrywają ważną rolę w przeciwdziałaniu zagrożeniom bezpieczeństwa kulturowego, dlatego jako jedno z głównych zagrożeń bezpieczeństwa kulturowego identyfikuje się kryzys tożsamości narodowej i indywidualnej.

Kryzys tożsamości narodowej prowadzi do pogłębienia się podziałów społecznych, utraty przynależności oraz w skrajnych wypadkach do agresji, natomiast w przypadku kryzysu tożsamości indywidualnej pogłębia się spadek kreatywności związany z niską samooceną, pojawiają się problemy z podejmowaniem racjonalnych decyzji czy trudności w interakcjach społecznych oraz próby poszukiwania tożsamości alternatywnych. Zatem głównym celem strategicznym w szeroko rozumianej walce kultur jest tożsamość, na którą przeciwnik oddziałuje z wykorzystaniem narzędzi semiotyki, antropologii oraz kognitywistyki. Wszystkie te elementy należą do elementów strategii wojny

¹⁴ Zob. J. Czaja, *Pojęciowe aspekty bezpieczeństwa kulturowego*, [w:] K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek (red.), *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, WSA, Bielsko-Biała 2007, s. 169.

kognitywnej (ang. CogWar, od ang. Cognitive Warfare) i są stosowane symultanicznie, sekwencyjnie lub okazjonalnie¹⁵.

Narzędzia poznawcze stosowane w wymienionych filarach stanowią fundament analityczny dynamiki zjawisk społecznych w kontekście bezpieczeństwa kulturowego. W konsekwencji, w łańcuchu poznania ontologiczno-epistemologicznego narzędzia badawcze semiotyki kultury, antropologii społeczno-kulturowej czy psychologii społecznej są podstawowymi instrumentami umożliwiającymi mapowanie środowiska bezpieczeństwa. Takie mapowanie pozwala na opracowanie np. regionalnych map zagrożeń bezpieczeństwa kulturowego z podziałem na regiony geograficzne albo jednostki administracyjne państwa, co przekłada się na możliwości operacyjne w zakresie identyfikacji zagrożeń zewnętrznych i wewnętrznych, usuwania skutków uderzeń hybrydowych czy podejmowania działań wyprzedzających¹⁶.

Specjaliści z zakresu bezpieczeństwa kulturowego są zgodni w swych ocenach, że ochrona kultury powinna obejmować obszary¹⁷:

- niematerialny (np. kultury symbolicznej) – języka, religii, zwyczajów, tradycji, literatury, filozofii, ideologii itd.;
- materialny – zabytków, pomników, zamków, pałaców, ruchomych i nieruchomych dzieł sztuki;

¹⁵ Zob. C. Deppe, G. S. Schaal, *Cognitive warfare: a conceptual analysis of the NATO ACT cognitive warfare exploratory concept*, Front Big Data. 2024 Nov 1, 7:1452129, doi: 10.3389/fdata.2024.1452129. PMID: 39552633; PMCID: PMC11565700; *Cognitive Warfare: Strengthen and Defending the Mind*, 5 April 2023, <https://www.act.nato.int/article/cognitive-warfare-strengthening-and-defending-the-mind/> [dostęp: 10.12.2024].

¹⁶ Istnieje Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa, której główna funkcja to zgłaszanie zagrożeń przez obywateli w okolicy ich zamieszkania; komunikacja z policją, działalność edukacyjna oraz analiza danych przez uprawnione do tego instytucje. Analogon Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa nie został opracowany. Zob. Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa, <https://www.gov.pl/web/mswia/krajowa-mapa-zagrozen-bezpieczenstwa> [dostęp: 20.11.2024].

¹⁷ Na podstawie: J. Czaja, *Bezpieczeństwo kulturowe Rzeczypospolitej Polskiej*, AON, Warszawa 2004, s. 26–27; A. Młynarska-Sobczak, *Prawo do kultury*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2018; W. Kitler, *Organizacja bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. Aspekty ustrojowe, prawno-administracyjne i systemowe*, Toruń 2018, s. 108–110, 185; W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, AON, Warszawa 2011; *Encyklopedia Bezpieczeństwa*, red. O. Wasiuta, S. Wasiuta, t. I, Kraków 2021, s. 356–360.

z wydzieleniem:

- krajobrazu – krajobraz stanowi materialną reprezentację wartości i tradycji regionu oraz tożsamości społeczności lokalnej;
- bezpieczeństwa personalnego;
- prawa do kultury – poczucie bezpieczeństwa kulturowego narodu, grup etnicznych i społecznych oraz jednostki; gwarancję poszanowania różności i odrębności kulturowej; prawo do aktywnego uczestnictwa w życiu kulturalnym itd.

Komunikacja międzykulturowa pozwala zrobić użytek z korzyści płynących z wymiany informacji, które sprzyjają rozwojowi innowacyjności, kreatywności, współpracy oraz tolerancji i zrozumieniu różnorodności, co przyczynia się do poprawy stosunków sąsiedzkich między państwami, dlatego szczególną wagę przywiązuje się do następujących kwestii:

- równowagi i otwartości kulturowej – pozwala to na zachowanie równowagi między rozwojem kultury rodzimej (kultura rodzima/kultura gospodarza, ang. *host culture*) a przepływem kulturowym (kultura napływowa)¹⁸, z nastawieniem na adaptację i introjekcję elementów niesprzecznych z kulturą rodzimą, np. zwyczaje i mody, wartości, interakcje społeczne, tradycje itd.;
- naturalizacji kulturowo-społecznej – ułatwia proces adaptacji imigrantów.

Ponadto kultura narodowa, na co zwraca uwagę Waldemar Kitler, jest ważnym narzędziem prowadzenia polityki międzynarodowej oraz kształtowania środowiska bezpieczeństwa: „wykorzystanie dorobku kulturowego narodu na rzecz kształtowania pożądanych stanów w środowisku międzynarodowym oraz umacniania siły narodowej [...]”¹⁹.

Definiowanie bezpieczeństwa kulturowego jest między innymi uzależnione od przyjętej perspektywy badawczej. Akceptowana przez większość specjalistów jest definicja opracowana przez Jana Czaję,

¹⁸ Terminy własny autora – RB.

¹⁹ W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, AON, Warszawa 2011, s. 56.

w której przyjęto perspektywę nauk o polityce i stosunkach międzynarodowych:

„[...] zdolność państwa do ochrony tożsamości kulturowej, dóbr kultury i dziedzictwa narodowego w warunkach otwarcia na świat, umożliwiającą rozwój kultury poprzez internalizację wartości niesprzecznych z własną tożsamością”²⁰.

Jak zauważa Jan Czaja, specyfika bezpieczeństwa kulturowego polega między innymi na trudności w uchwyceniu zagrożeń realnych i tych potencjalnych, ponieważ kategorie analityczne bezpieczeństwa kulturowego są w większości abstrakcyjne, co utrudnia ich operacjonalizację²¹. Z tego też powodu zakres semantyczny bezpieczeństwa kulturowego został rozszerzony przez Mariana Cieślarczyka²²:

„[...] bezpieczeństwo kulturowe oznacza warunki, w których społeczeństwo może utrzymywać i pielęgnować wartości decydujące o jego tożsamości, a jednocześnie swobodnie czerpać z doświadczeń i osiągnięć innych narodów. Jest więc stanem pewnej równowagi niezbędnym, lecz teoretycznie ani empirycznie niemożliwym do określenia”²³.

Propozycja M. Cieślarczyka odnosi się do warunków, w których funkcjonuje określona grupa społeczna czy etniczna. Innymi słowy, badania bezpieczeństwa kulturowego zostały umiejscowione w środowisku społeczno-kulturowym, co ułatwia operacjonalizację kategorii analitycznych. Ponadto analityczną konsekwencją określenia środowiska działań militarnych i niemilitarnych jest wprowadzenie terminu (jako analogonu obszarów operacyjnych wg nomenklatury NATO) Obszar Operacyjny 6: Kultura (ang. Operational Area 6: Culture)²⁴.

W Obszarze Operacyjnym 6: Kultura prowadzone są działania militarne, paramilitarne i niemilitarne. Elementem nowym jest uwzględnienie działań paramilitarnych, przez które rozumie się działania prowadzone

²⁰ J. Czaja, *Bezpieczeństwo kulturowe Rzeczypospolitej Polskiej*, AON, Warszawa 2004, s. 26.

²¹ Tamże, s. 27.

²² Zob. G. Michałowska, *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji*, [w:] D. B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 1997, s. 307–324.

²³ M. Cieślarczyk, *Kultura bezpieczeństwa i bezpieczeństwo kulturowe w teorii i praktyce*, op. cit., s. 22.

²⁴ Zob.: R. Boroch, A. Korzeniowska-Bihun, *City in conflict – Military Anthropology Perspective* 2023, „Wiedza Obronna” 2023, t. 4, nr 285.

przez grupy nieoficjalne lub niepaństwowe z wykorzystaniem wojskowych metod planowania i wykonania. Wszystkie te działania określa się terminem Specjalnych Operacji Społeczno-Kulturowych (ang. Culture OPS)²⁵.

W obliczu wykorzystywania w XXI wieku środowiska kulturowego jako pola działań militarnych i niemilitarnych w państwach demokratycznych powstają ośrodki identyfikujące zagrożenia. Przykładowo, Ministerstwo Obrony Wielkiej Brytanii (ang. Ministry of Defence, UK) pilotuje program Human Factors²⁶. Przedmiotem zainteresowania tego zespołu jest identyfikacja zagrożeń bezpieczeństwa kultury rodzimej, budowanie sieci społecznych relacji, które mogą być wykorzystane do tworzenia „kulturowych sojuszy”, oraz realna pomoc w integracji działań w zakresie bezpieczeństwa kulturowego instytucji rządowych.

W kontekście współczesnych badań w obszarze komunikacji międzykulturowej istnieje zgoda, że różnorodność kulturowa nie prowadzi jedynie do wzbogacania się wymienionych kapitałów, prowadzi także w dłuższej perspektywie czasowej do konfliktów motywowanych różnicami aksjologicznymi, ekonomicznymi, politycznymi czy ideologicznymi itd.²⁷.

Strategia walki hybrydowej Federacji Rosyjskiej zastosowana na Ukrainie zakłada, że kreowanie zagrożeń w przestrzeni społeczno-kulturowej z wykorzystaniem szeroko rozumianej kultury symbolicznej pozwala na przygotowanie tego środowiska do pogłębionych działań

²⁵ Specjalne Operacje Społeczno-Kulturowe (ang. Spec Ops Culture or Culture OPS, propozycja R. Boroch) to działania w zakresie dominacji kulturowej lub konstruowanie kontrkultur. Strategia ta została zastosowana przez Federację Rosyjską podczas działań wspierających ruchy separatystyczne na Krymie w 2014 r. w ramach operacji wojskowo-politycznej „Krym”, np. działalność klubu motocyklowego „Nocne Wilki”: (1) demonstracja siły poprzez patrolowanie; (2) propaganda i mobilizowanie ludności lokalnej na rzecz przyłączenia Krymu do Rosji; (3) niszczenie społecznego przywództwa poprzez zastraszanie i przemoc fizyczną wobec lokalnych liderów sprzeciwiających się aneksji Krymu. W konsekwencji działania „Nocnych Wilków” przyczyniły się istotnie do zniszczenia albo osłabienia tożsamości narodowej. Działania „Nocnych Wilków” są przykładem Specjalnej Operacji Społeczno-Kulturowej – Culture OPS.

²⁶ W projekcie pracowali antropolodzy Amy Lister i Dan Morgan.

²⁷ Zob. T. Grothe, *Exploring Intercultural Communication*, Buttle College, LibreTexts, 2024, Ch: 8, <https://openoregon.pressbooks.pub/interculturalcommunication/chapter/conflict/> [dostęp: 10.12.2024].

kinetycznych. Zatem analogicznie, działania w środowisku społeczno-kulturowym Warmii stanowią, lub mogą stanowić, fazę wstępną do pogłębianej eskalacji konfliktu z wykorzystaniem czynników fizycznych lokalnych. Na problem wykorzystania kultury symbolicznej zwrócił uwagę m.in. Mark Galeotti w monografii pt. *Russian Political War. Moving Beyond the Hybrid*²⁸. M. Galeotti zauważa, że mechanizm tworzenia zagrożeń w obszarze kultury symbolicznej jest etapem poprzedzającym konflikt kinetyczny. Pierwszym etapem konfliktu kulturowego jest niszczenie kapitału ludzkiego, społecznego i kulturowego lokalnej grupy społecznej, np. tożsamości narodowej czy indywidualnej, zaufania do władz lokalnych i państwowych, utrwalanie poczucia niepewności i zagrożenia, rozpowszechnianie poczucia niestabilności instytucji państwowych, niszczenie społecznego łańcucha decyzyjnego oraz liderów społecznych itd. Wymienione czynniki zostały wykorzystane w rosyjskich uderzeniach hybrydowych czy operacjach hybrydowych przeciwko Ukrainie w latach 2000–2012, a od roku 2012 następowała eskalacja, prowadząca w konsekwencji do zbrojnej napaści Federacji Rosyjskiej na Ukrainę.

W roku 2015 International Institute for Strategic Studies²⁹ – w publikacji pt. *Military Balance 2015* – zarysował rosyjskie rozumienie wojny hybrydowej:

„[...] wykorzystanie narzędzi wojskowych i niewojskowych w zintegrowanej kampanii mającej na celu osiągnięcie zaskoczenia, przejęcie inicjatywy i uzyskanie przewagi psychologicznej i fizycznej przy użyciu środków dyplomatycznych, wyrafinowanych i szybkich operacji informacyjnych, elektronicznych i cybernetycznych, tajnych i jawnych działań wojskowych i wywiadowczych oraz presji ekonomicznej”³⁰.

Rosyjska doktryna zakłada zorganizowane działania z wykorzystaniem środków wojskowych i niewojskowych, które mają na celu zaskoczenie

²⁸ M. Galeotti, *Russian Political War. Moving Beyond the Hybrid*, Taylor and Francis, Kindle Edition 2019.

²⁹ Zob. strona internetowa The International Institute for Strategic Studies, <https://www.iiss.org/> [dostęp: 20.07.2021].

³⁰ M. Galeotti, *Russian Political War...* op. cit., s. 38 (w oryginale “[...] the use of military and non-military tools in an integrated campaign designed to achieve surprise, seize the initiative and gain psychological as well as physical advantages utilising diplomatic means; sophisticated and rapid information, electronic and cyber operations; covert and occasionally overt military and intelligence action; and economic pressure”).

przeciwnika co do skali działań, przejęcie inicjatywy narracyjnej, a w konsekwencji uzyskanie przewagi psychologicznej i fizycznej. Ten typ działań jest dynamiczny i agresywny, by zaatakowanemu uniemożliwić analizę strategiczną posunięć agresora oraz adekwatną reakcję. Mowa tu więc o następujących działaniach: (1) operacje informacyjno-propagandowe z wykorzystaniem symboliki historycznej; (2) operacje antropologiczne wykorzystujące taktykę działania w terenie przez „turystów”, np. dywersantów, agitatorów, imigrantów czy zwolenników wykorzystujących chociażby zastraszanie, pobicia itd.

W Obszarze 6 działania wymierzone przeciwko grupom społecznym są skuteczne wówczas, gdy przeciwnik dysponuje danymi empirycznymi dostarczonymi przez specjalistów w zakresie np. antropologii społeczno-kulturowej. Będą to na przykład informacje osobowe o realnych liderach społecznych. Inne informacje mogą być pozyskane z wykorzystaniem techniki tzw. poznawania z dystansu, opracowanej przez Clyde’a Kluckhohna w Harvard Russian Research Centre w latach 1947-1953. Strategia ta wykorzystywała wiedzę specjalistów akademickich z określonych obszarów polityki, historii, ekonomii itd. W XXI wieku w ramach tej techniki stosuje się takie praktyki, jak np. programy edukacyjne, stypendia licencjackie, magisterskie lub doktorskie, konferencje naukowe. Celem jest zebranie u źródła informacji dotyczących zasobów naturalnych oraz strategii ich wykorzystania, stosunku ludności miejscowej do władz lokalnych i krajowych, planów rozwojowych gmin itd. W literaturze przedmiotu działania takie nazywa się białym wywiadem albo szpiegostwem antropologicznym. Dane pozyskane w ramach takich działań są wykorzystywane do zmiany narracji historycznej czy modelowania zmian zachowań w *dużych grupach*.

Z wymienionymi wyżej działaniami Rosji spotykamy się na Warmii przynajmniej od roku 2015. W przypadku Warmii mamy do czynienia z sytuacją szczególną ze względu na złożoną historię polityczno-kulturową tego regionu, w którą wpisuje się kultura prusko-niemiecka, polska oraz rosyjska. Po roku 1945 do rywalizacji tej dołączyła także narracja radziecka, a po upadku ZSRR narracja postradziecka. Obszar Warmii, położony na pograniczu kulturowym, politycznym i ekonomicznym, stał się areną rywalizacji. Jak zauważa Wojciech Wrzesiński w monografii pt. *Polska – Prusy Wschodnie*, „[...] dramatyczność owych zmagają

ujawnia się z całą ostrością w chwili, kiedy procesy narodowościowe nabrały charakteru politycznego [...]”³¹. Rywalizacja kulturowa na Warmii już od początków XX wieku pokazuje jak w soczewce kierunek strategii w walce o tożsamość i kulturę narodową. Oto przykład. W roku 1925 doktor Leo Wittschell³² opublikował pracę pt. *Die völkischen Verhältnisse in Masuren und dem südlichen Ermland*³³, której celem, jak zauważa Bernd Sonneberger, miała być obrona języka niemieckiego przed procesem rozpowszechniania się w rejonie Warmii języka polskiego³⁴.

1.2. Znaczenie badań w obszarze bezpieczeństwa kulturowego

W rozwoju refleksji nad bezpieczeństwem kulturowym można wyróżnić dwa okresy. Pierwszy jest okresem immanentnym, w którym nie ma refleksji metatelicznej, okres drugi zaś to okres sformułowany, świadomy odrębności przedmiotowej i formalnej, charakteryzujący się refleksją metateliczną. Jedne z pierwszych prac okresu drugiego, łączących typologię kultur narodowych i bezpieczeństwo kulturowe, pojawiały się w pierwszej połowie XX wieku w kontekście społecznych badań strukturalnych, np. Pitirima Sorokina *Sociology of Revolution* (1925), czy Theodora W. Adorno *The Authoritarian Personality* (1950). Autorzy

³¹ W. Wrześciński, *Polska – Prusy Wschodnie. Plebiscyt na Warmii i Mazurach oraz Powiślu w roku 1920*, Olsztyn 2010, s. 17.

³² Leo Wittschell – pracownik naukowy Instytutu Albertus-Universität w Królewcu (Königsberg); był zwolennikiem podejścia geograficznego w naukach społecznych; zdaniem tego badacza czynniki geograficzne pozwalają zrozumieć specyfikę życia kulturowego i społecznego regionu; prowadził badania terenowe na Warmii i Mazurach.

³³ L. Wittschell, *Die völkischen Verhältnisse in Masuren und dem südlichen Ermland*, L. Friederichsen und Co, Hamburg 1925.

³⁴ B. Sonneberger, *Zróznicowanie językowe na Polskiej Warmii ok. 1910 roku wg mapy Leo Wittschella*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2007, nr 1, s. 83–90. Według L. Wittschella językiem niemieckim w rejonie miast Olsztyna, Barczewa i Biskupca posługiwało się ogółem 57,5% populacji, zaś językiem polskim – 42,5% mieszkańców. Porównanie spisów językowych z roku 1910 oraz z roku 1925 pokazuje zróżnicowanie językowe regionu z przewagą języka polskiego, jednak sam spis z roku 1925 ujawnia tendencję korzystną dla języka niemieckiego. W przeprowadzonych spisach pytanie o język narodowy dotyczyło języka niemieckiego, języka polskiego oraz języka warmińskiego. Wnioski końcowe były następujące: (1) na wsi język polski jest tak samo rozpowszechniony jak gwara warmińska; (2) niemieckojęzyczni mieszkańcy w większości nie znają gwary warmińskiej; (3) większość mieszkańców wsi jest dwujęzyczna.

ci nie posługiwali się terminem bezpieczeństwa kulturowego, ale poruszali zagadnienia jego dotyczące.

W perspektywie diachronicznej można dostrzec kilka paradygmatów badawczych typowych dla wczesnej fazy kształtowania się przedmiotowego i formalnego bezpieczeństwa kulturowego. Do paradygmatów tych należą z jednej strony np. dyskursy filozoficzne, psychologiczne, socjologiczne czy lingwistyczne, z drugiej zaś politologiczne czy antropologiczne, co jest wynikiem łączenia wiedzy teoriopoznawczej i empirycznej w kontekście pytania o przedmiot referencyjny bezpieczeństwa.

Badania w obszarze bezpieczeństwa kulturowego mają charakter interdyscyplinarny, łączący wiedzę oraz metodologię badawczą wymienionych wyżej dyscyplin, co można zauważyć w monografii Leszka F. Korzeniowskiego pt. *Podstawy nauk o bezpieczeństwie* (2012). Autor ten wywodzi nazwę nauk o bezpieczeństwie od łacińskiej nazwy *securitas*, co zgodnie z zasadami słowotwórczymi języka polskiego pozwala stworzyć termin securitologia. Zauważmy jednak, że L. F. Korzeniowski przyjmuje rosyjski paradygmat: „Badacze podejmujący problem bezpieczeństwa z pozycji securitologii w centrum uwagi stawiają człowieka, jego potrzeby i wyznawane przez niego wartości”³⁵ – to zaś wpisuje się w rosyjski projekt badań o nazwie bezpieczeństwo człowieka³⁶.

Hanna Mazmer w monografii *Poczucie bezpieczeństwa ontologicznego. Uwarunkowania społeczno-kulturowe* (2008) zwraca uwagę na bezpieczeństwo kulturowe w oparciu o paradygmat socjologii i psychologii. Jednakże mimo zwrócenia uwagi na kulturę jako istotny czynnik kształtowania przyszłych relacji społecznych człowieka, autorka nie posługuje się *explicite* terminem bezpieczeństwa kulturowego – nawiązuje *implicite* do idei bezpieczeństwa kulturowego i bezpieczeństwa personalnego w procesie społeczno-kulturowym, co potem rozwija w artykule pt. *Tożsamość jednostki w obliczu wielokulturowości*³⁷.

³⁵ L. F. Korzeniowski, *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, Warszawa, s. 51.

³⁶ Zob. V. I. Yarochnik, *Секьюритология: Наука о безопасности жизнедеятельности* [Securitologia: nauka o bezpieczeństwie życia], Moskwa 2000.

³⁷ Zob. H. Mazmer, *Tożsamość jednostki w obliczu wielokulturowości*, [w:] T. Lewowicki (red.), *Edukacja międzykulturowa w Polsce i na świecie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Cieszyn 2000, s. 67–77.

Problemy bezpieczeństwa kulturowego – np. tożsamość, język, dziedzictwo czy krajobraz – wpisują się we współczesny paradygmat nauk o bezpieczeństwie jako czynniki silnego wpływu społecznego, stymulującego integralność społeczną, etniczną czy narodową. Stają się one także kategoriami analitycznymi bezpieczeństwa kulturowego, o czym będzie jeszcze mowa.

Problematyka bezpieczeństwa kulturowego jest podejmowana w polskim piśmiennictwie coraz częściej. Świadczą o tym liczne cytowania monografii autorskich, które stały się dla paradygmatu bezpieczeństwa kulturowego pracami kanonicznymi: J. Czaj pt. *Kulturowy wymiar bezpieczeństwa. Aspekty teoretyczne i praktyczne*³⁸, M. Cieślarczyka pt. *Kultura bezpieczeństwa i bezpieczeństwo kulturowe w teorii i praktyce*³⁹, Agaty W. Ziętek pt. *Bezpieczeństwo kulturowe w Europie*⁴⁰, Anny Młynarskiej-Sobczak pt. *Prawo do kultury*⁴¹, a także wiele monografii zbiorowych oraz artykułów rozproszonych, których nie sposób w tym miejscu wymienić.

W wydaniu *Encyklopedii bezpieczeństwa* (2021) znajduje się definicja bezpieczeństwa kulturowego opracowana na podstawie literatury przedmiotu przez Przemysława Mazura i Katarzynę Pabis-Cisowską: „Bezpieczeństwo kulturowe – zdolność społeczeństwa do zachowania swoich podstawowych cech w zmiennych warunkach, a także w stosunku do istniejących lub ewentualnych zagrożeń⁴² [...]”. Stworzona tu definicja jest definicją przez postulaty, co wskazuje na krystalizowanie się tego terminu specjalistycznego. Ponadto, jak można zauważyć, autorzy oparli się na propozycji J. Czaj jako podstawy logicznej dalszego konstruowania definicji.

³⁸ J. Czaja, *Kulturowy wymiar bezpieczeństwa. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2013. Łącznie wg bazy Publish or Perish 39 cytowań.

³⁹ M. Cieślarczyk, *Kultura bezpieczeństwa i bezpieczeństwo kulturowe w teorii i praktyce*, Siedlce 2007. Brak danych w bazie; wiele rozproszonych artykułów o wysokim wskaźniku cytowalności.

⁴⁰ A.W. Ziętek, *Bezpieczeństwo kulturowe w Europie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Poznań 2013. Łącznie wg bazy Publish or Perish 37 cytowań.

⁴¹ A. Młynarska-Sobaczewska, *Prawo do kultury*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2018. Łącznie wg bazy Publish or Perish 13 cytowań.

⁴² O. Wasiuta, S. Wasiuta (red.), *Encyklopedia bezpieczeństwa*, t. 1–4, Wydawnictwo LIBRON, Kraków 2021, s. 356–360.

Wiek XXI dobitnie pokazał, iż czynniki kulturowe są obszarem rywalizacji i walki; wpływają na świadomość indywidualną i zbiorową człowieka za pomocą oddziaływania systemów językowych i językopodobnych w rozumieniu semiotyki kultury Jurija Łotmana. Systemy te w swoim wymiarze semantycznym, jak już wspomniano, wpływają na świadomość człowieka. Ponadto systemy te, wspomagane czynnikami antropologicznymi w postaci kontaktów międzykulturowych ludności, stymulują pozytywny lub negatywny przepływ kulturowy utrwalany emotywnie, formując przekonania człowieka, zaś w konsekwencji motywując do konkretnego działania. Przeciwnik wykorzystuje tę zależność np. w rejonach przygranicznych w celu kreowania środowiska bezpieczeństwa sprzyjającego agresorowi.

12 maja 2020 roku Prezydent RP zatwierdził „Strategię Bezpieczeństwa Narodowego”, która zastąpiła poprzednią z roku 2014. W przyjętej w roku 2020 strategii zwrócono uwagę między innymi na hybrydowość zagrożeń oraz działania przeciwnika w cyberprzestrzeni. Kwestia bezpieczeństwa kulturowego nie została nazwana wprost – wprowadzono tylko filar bezpieczeństwa o nazwie „Tożsamość i dziedzictwo narodowe”⁴³. Nie uwzględniono tu czynników antropologicznych, mimo działań rosyjskich antropologów wojskowych na Warmii podejmowanych przynajmniej od roku 2015, o czym będzie jeszcze mowa.

W związku z eskalacją wojny w Ukrainie przez Federację Rosyjską 24 lutego 2022 roku zmieniło się środowisko bezpieczeństwa Polski. Jedną z konsekwencji tego stanu rzeczy było opracowanie przez Biuro Bezpieczeństwa Narodowego rekomendacji do nowej „Strategii Bezpieczeństwa Narodowego”, która została przekazana stronie rządowej przez Prezydenta RP w dniu 24 lipca 2024 roku. W rekomendacjach tych nie posłużono się ponownie terminem bezpieczeństwa kulturowego. Podobnie jak poprzednio, wskazano filar „Tożsamość i dziedzictwo narodowe”⁴⁴, a czynniki antropologiczne pominięto.

⁴³ W ramach tego filaru podkreślono wagę tożsamości narodowej, edukacji historyczno-patriotycznej, ochrony materialnych i niematerialnych dóbr kultury itd. w kształtowaniu spójności kulturowo-historycznej lokalnych społeczności.

⁴⁴ 24 lipca 2024 roku prezydent Andrzej Duda przekazał stronie rządowej rekomendację do opracowania nowej „Strategii Bezpieczeństwa Narodowego”. Dokument został przygotowany w Biurze Bezpieczeństwa Narodowego po konsultacjach z 60 ekspertami. Nazwisk ekspertów nie ujawniono ze względów bezpieczeństwa, jednakże analiza

Federacja Rosyjska od roku 2015 do roku 2020 prowadziła w województwie warmińsko-mazurskim Specjalne Operacje Społeczno-Kulturowe w Obszarze 6, które były wspomagane mapowaniem środowiska społecznego, np. (1) demonstracyjne składanie kwiatów przez członków organizacji „Junarmia” na cmentarzu Armii Radzieckiej w Braniewie (ok. 300 osób) w roku 2018 i 2019; rozszerzenie akcji w roku 2019 o Olsztyn, gdzie złożono kwiaty pod Pomnikiem Wyzwolenia Ziemi Warmińskiej i Mazurskiej – pierwotnie Pomnikiem Wdzięczności Armii Czerwonej (potocznie pomnik ten nazywa się „Szubienicami”); (2) demonstracyjne przejazdy klubu motocyklowego „Nocne Wilki” dla upamiętnienia rocznicy zakończenia II wojny światowej; (3) wizyty weteranów Armii Czerwonej; (4) propagowanie języka i kultury rosyjskiej w domach kultury przez organizacje prorosyjskie; (5) aktywizacja zwolenników ideologicznych wśród przedstawicieli zawodów zaufania publicznego, głównie pracowników Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego; (6) aktywizacja działalności mniejszości narodowych; (7) nawiązywanie relacji kulturowych (miasta partnerskie) oraz biznesowych. Prowadzenie działań w Obszarze 6 nie byłoby możliwe bez antropologicznego rozpoznania, nawiązania kontaktów kulturowych, naukowych czy ekonomicznych oraz osobowego zidentyfikowania zwolenników oraz osób wahających się ideologicznie.

Metodologiczne prześledzenie sektorów rosyjskiego mapowania pozwoliłoby na zrozumienie strategii oraz wyraźne określenie celów. Nie jest zaskoczeniem, że rosyjski scenariusz oddziaływania na Warmię wykorzystywał sprawdzone w Ukrainie strategie wpływu kulturowego w zakresie oddziaływania informacyjnego, walkę o ukierunkowaną narrację polityczno-historyczną czy zaznaczenie rosyjskiej dominacji w przestrzeni społecznej czy symbolicznej. Aktywne działania promujące kulturę rosyjską, głównie literaturę i sztukę, s. narzędziami ocieplania wizerunku, wzbudzania wątpliwości, zmiany kierunku myślenia opinii publicznej. Innymi słowy, kultura odgrywa ważną rolę w kształtowaniu postaw jednostek i społeczeństw, poddaje głębszej refleksji postawy życiowe, wpływa na rozwój emocjonalny i psychologiczny itd. Wielu polskich badaczy kultury wyrażało otwarty sprzeciw przeciwko

rekomendacji jednoznacznie wskazuje na zaniedbanie studiów regionalnych i badań antropologicznych.

bojkotowaniu kultury rosyjskiej, nie rozumiejąc, że w XXI wieku kultura stała się narzędziem walki i nie da się jej oddzielić od polityki, czego przykładem jest tzw. kulturoznawstwo zaangażowane⁴⁵.

George Orwell w książce pt. *Rok 1984* pisze: „Kto kontroluje przeszłość [...] kontroluje przyszłość; kto kontroluje teraźniejszość, kontroluje przeszłość”⁴⁶. Stwierdzenie to jest metaforyczną kwintesencją bezpieczeństwa kulturowego; postrzeganie i rozumienie przeszłości kształtuje przyszłość, bowiem pod wpływem depozytu historycznego człowiek podejmuje działania kształtujące przyszłość, rysuje się wyraźna różnica między opiniami a faktami; bezsprzecznie mamy prawo do własnych opinii, ale nie do własnych faktów. Stąd też bezpieczeństwo kulturowe w wymiarze pozytywnym staje się ważnym narzędziem ochrony historii. Obie dziedziny są częścią dziedzictwa historyczno-kulturowego, które kształtuje samoświadomość społeczną grupy etnicznej czy narodowej. Pojawia się przy tej okazji inny problem, celnie ujęty słowami poety rzymskiego Juwenalisa: „Quis custodiet ipsos custodes?” – „Kto będzie pilnował pilnujących?”. Tak postawione pytanie skłania do głębokiej refleksji i prowadzi do uzasadnionej obawy, którą w literacki sposób wyraża wspomniany G. Orwell. Bezpieczeństwo kulturowe jest kluczowe dla przetrwania zbiorowej pamięci historycznej, która przyczynia się do rozwoju tego, co konsoliduje naród jako wspólnotę historyczno-kulturową.

1.3. Kultura w systemie bezpieczeństwa narodowego

Przez system bezpieczeństwa narodowego rozumie się „[...] pomyślny byt i rozwój oraz ochronę wartości bliskich poszczególnym członkom społeczności, które nawet bez istnienia państwa mają dla nich znaczenie [...]”⁴⁷; bezpieczeństwo państwa dotyczy „[...] państwa jako instytucji politycznej, posiadającej suwerenną władzę, określone

⁴⁵ Np. Agnieszka Holland, zob. <https://www.wirtualnemedi.pl/artikel/agnieszka-holland-bojkot-kultury-rosyjskiej> [dostęp: 9.12.2024].

⁴⁶ G. Orwell, *Nineteen Eighty Four*, Snage Publishing, Kindle edition, s. 26; ‘Who controls the past,’ ran the Party slogan, ‘controls the future: who controls the present controls the past.’ (przeł. RB).

⁴⁷ W. Kitler, *Organizacja bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. Aspekty ustrojowe, prawno-administracyjne i systemowe*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018, s. 27.